

"לא בשמים היא" במשנת הרמב"ם

הרב צפניה ערוסי

מאמר הפסוק, "לא בשמים היא" (דברים ל יב), נקבע ככלל הלכתי שגור בפי גדולי הפוסקים, שנחקק על ידי רבי יהושע במחלוקת רבי אליעזר עם חכמים בסוגיית טומאת תנורו של עכנאי, שהכריע בה כי "לא בשמים היא", משום שאין לסמוך על בת קול בפסיקת הלכה.¹ וראוי לעמוד על הגדרת בת-קול בפרט בשיטת רבנו הרמב"ם, שהוא עמוד ההוראה,² עטרת תפארת הפוסקים,³ עמוד התורה,⁴ גדול הפוסקים,⁵ אשר לבו כלב הארי,⁶ וכולם עשו אותם [=ספרי הרמב"ם] לראשם עטרה להביא ראיה מתוך דבריו כהלכה למשה מסיני,⁷ אביר הרועים רבן ואביהן של ארץ תימן.⁸ עוד ראוי לעמוד בשיטתו אם ניתן לסמוך להלכה על גילוי אליהו או שאלת חלום? ועוד. מהו גילוי אליהו או שאלת חלום במשנתו. ואחר הכול, יש מקום לשאול שאלה יסודית: האם מי שאינו מאמין בבת קול או בגילוי אליהו או בשאלת חלום הוא בכלל אפיקורוס.

הקדמה חשובה במשנת הרמב"ם

במקרא ובתלמוד, ואף בספרות רבותינו הראשונים, מצאנו לא אחת שהשתמשו בשאלת חלום או גילוי אליהו.⁹ אולם רבים מחזיקים או נצמדים בפשט דבריהם באגדה כאילו היו "אותות ומופתים בארץ מצרים".^{10/11} לכן אמרתי לעצמי ולשכמותי שאין לנו אלא

1 בבא מציעא נט ע"ב; ירושלמי מועד קטן פ"ג ה"א.

2 מהר"י קארו, ב"י, או"ח, סימן ג.

3 כן כתב בית יוסף, חושן משפט, סוף סימן רז, ד"ה הכלל שכ' הנמוקי יוסף וכו'. בהשיגו על נמוקי יוסף בקביעת כללי אסמכתה בלא לעיין בדברי הרמב"ם ולציין להם. עיין שם, סה ע"ב בדפי הטור.

4 שו"ת הרמ"א, סימן יז.

5 שו"ת אבקת רוכל, למרן שולחן ערוך, סימן לב.

6 שו"ת מהרלב"ח, סימן יב.

7 שו"ת הרמ"א שם.

8 תכלאל עץ חיים למהרי"ץ, חלק א, בברכת מעין שבע. והבאתי כאן מקצת מן התארים החשובים ששייכו בהם את הרמב"ם כדי לסתום את פיות החצופים בעלי פעור שבדורנו, שרוממותם בגרונום וחרב המחלוקת והחורבן בידם. ואם חפצת להכיר עוד שבחים ששייכוהו חכמי ישראל ראשונים ואחרונים. וראה עוד מבוא ספר כללי הרמב"ם, להרב מ"מ לאופר.

9 ליקטם הרב ראובן מרגליות והביאם בהקדמתו לבפר שו"ת מן השמים, מהדורת מוסד הרב קוק. ויש להעיר שאין כל מסקנותיו עולות בקנה אחד עם שיטת רבנו הרמב"ם וההולכים אחריו, כפי שנראה במאמר זה.

10 כן שמעתי מתלמיד הגרא"מ שך, שהיה רגיל לומר פסוק זה על מי שמרבים לספר עליו ולספר בפניו על גדולתו באותות ומופתים. ויסוד הדבר כבר כתב רבנו: "משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה, שהמאמין ע"פ האותות יש בליבו דופי שאפשר שיעשה בלאט וכשוף, אלא כל האותות שעשה

במדבר לצורך עשאן" וכו' (הלכות יסודי התורה, פרק ח, הלכה א). וראה הקדמת ספרי תנועת המוסר (להרב דב כץ) שקונן על שמעריכים את הגדולים' לפי הצדקות שבסיפורי מופת כמידת ההמון ולא לפי הערכת מידותיהם ואישיותם.

11

על היחס לאגדות חז"ל שאינם פשוטו של מקרא אלא רעיונות חבויים ונסתרים במחלצות משל ומליצה, כבר האריך רבנו הרמב"ם בכמה מחיבוריו: הקדמתו לפירוש המשנה, סדר זרעים; בפירוש המשנה, סנהדרין, תחילת פרק חלק; בהקדמה למורה נבוכים; באגרת תחיית המתים ועוד. ואף בנו, רבנו אברהם החסיד, בספרו מלחמות ה', מאמר דרשות חז"ל, עמד על כך בארוכה ובפרוטרוט, והביאוהו המדפיסים בכל דפוסו עין יעקב, חלק א, ירושלים, דבר המעיד על חשיבותו לפענוח עולם האגדה. וכתב שם: "דע כי כל מה שנמצא בתלמוד וזולתו מחבורי החכמים ז"ל בעלי המדרשות ומעשיות וכו' מעטים ונעלמים מעיני כל (!?) ההוגים בתלמוד ורובי המפרשים לא שלחו בהם ידם ולא באה נפשם בסודם וכו' אעפ"כ אני מעיר לבך ורעיוןך, ואתה פקח עיניך על הדרך הזה שדברו החכמים וכו' ומוזה תמלט נפשך מלהלעיג על דברי החכמים או מלכפור באמתת דבריהם או משתחשיב שהם מעשה ניסים כאשר נעשה לנביאים וכי כן יעשה לכל חכם וחסיד וכו' וכ"ז תתחייב כשתקח אותן הדרשות על פי פשוטן או ע"פ הנראה מהם לכתחילה בעיון ראשון, ודי היה בנו להורות שיש מדרשות ומעשיות שיש להם ענין פנימי נסתר חוץ מהענין החיצוני הנראה" וכו'. נוסף על זה, רבים מגדולי ישראל הביאו את דברי רבנו הרמב"ם הנ"ל וענדרום כתר לראשם במפתח האגדה. וראה לרב המחבר עין יעקב, רבי יעקב בן שלמה בן חביב, בהקדמתו לפירושו 'הכותב' על האגדות, שהביא בראש ובראשונה את דברי רבינו הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה על התלמוד והדרשות במלואן. וכן המהר"ל מפראג, בבאר הגולה, הבאר הרביעי. בעל השל"ה [= שני לוחות הברית], רבי ישעיהו הורביץ, תורה שבע"פ, כלל כה, דרושים ואגדות, אחר שהביא את דברי השלטי גבורים על האגדות, ראה לנכון להביא את דברי הרמב"ם ז"ל: "וזה לך דברי פי חכם חן הרב הגדול הרמב"ם ז"ל מה שכ' בענין ההגדות והדרשות בהקדמת סדר זרעים ז"ל וכו'. ושם העתיק את דבריו כלשונו מבלי לגרוע, ונמצא שהבין שדברי רבנו בפענוח האגדה הם נר לרגליו. ואף מהר"ץ חיות (מבוא התלמוד, פרק יז) האריך בסוגי האגדה וברוך פרשנותה, והביא את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה ובמורה להסתייע בהם. ואף רבי יעקב לנדא, נינו של הנודע ביהודה, בספרו כבוד חכמים, הביאו במבואו לחיבורו על ביאור אגדות הש"ס. ואף הרמח"ל, במאמרו על האגדה, הלך בשיטת רבנו. וזה לשונו: "אך חלק הסודות אין ראוי שימסור כך לפני כל הרוצה ליטול את השם, על כן גמרו לבצוע את הדין והיינו לכתוב אותם וכו' אך בדרכים נעלמים ומיני חידות שלא יוכל לעמוד עליהם אלא מי שנמסרו לו מפתחות דהיינו הכללים וכו' והמה הזהירו וכן ציוו לכל משכיל ומלמד שיהא מזהיר ומכריז לכל שדברי חכמים וחידותם צריכים לימוד ושכל הקרב להם ואין המפתחות בידו אינו אלא רוצה ליכשל. ואולם אחרי הזהירם וכו' אם יבוא איש ויעפיל לכנוס והמפתחות אינם בידו וכשל אחור ונשבר והנה דמו בראשו יהיה, והם את נפשם הצילו. אך הדרכים אשר העלימו בס את דבריהם שונים הם: הא' היא דרך ההשאלות והמשלים והם הדרכים ההלציים הידועים אצל בעלי המליצה אשר לא על יסוד דמיון והמשל יחסו מקרים ופעולות למי שאין המקרים ההם או הפעולות ההם נכונים לו כלל וכו'". וראה עוד את תוכחת המהרש"א (רבי שמואל אליעזר אידלש), בהקדמתו לחידושי אגדות. וזה לשונו: "וכל מאמר מהאגדות אשר אין מוצאו מן המקרא אם הוא מעשה זר ונפלא או ממאמר א' יוצא משכל לפי דעת האנושי אמרתי לבאר בו הדברים קרובים לעינינו בדרך משל ומליצה טובלים הנמשל והמכוון בו שזה ודאי צורך גדול באגדות מתוך שקצרו חז"ל דבריהם הם נראים כסתומים ויש לנו לדקדק בדברי חכמים וחידותם בכל הדברים שאמרנו וכל חכם יוסיף לקח בכל זה. אבל רבים מהלומדים באגדות אינם מדקדקים בכל זה בדברי חז"ל ואינם מבקשים לידע כל הענין על אמיתתו רק להשמיע ברבים קולו כקול הסייר, ויש מהם שבאו לדרוש אגדות של דופי וכעושי תורתן פלסתר שאין המקרא והמאמר טובלים דרושם אבל הם מדמין צורה ליוצרה וחכמים הם בעיניהם להשיג מופלא ממנו בדברים שהם כבשונו של עולם ועליהם שנינו וכו' כל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא נברא" וכו'.

וראה עוד הקדמת הרב עיון יעקב (רבי יעקב רישור) שדרך ביאורו על האגדות: "כי לא הלכתי בגדולות ובנפלאות רק הקרוב אל השכל הפשוט". ובהקדמת עץ יוסף בביאורו על עין יעקב לרבי חנוך זונדל ב"ר יוסף, כתב: "שדברי האגדה הם חידות ורמזים וסודות והביא לדברי הרב הגאון המקובל האלוהי הרמב"ן

זלה"ה שכ' רז"ל דברו בחכמה זאת במדרשים ואגדות דרך משלים וחידות להסתיר הדברים האלה ולהעלימם ופזרו אחת הנה ואחת הנה כדי להסתיר מקומם, והעובר בהם לא ירגיש בהם ויקחם כפשוטן ולא יתבונן פנימיות פרטן. ולא ישוב אל לבו לא דעת ולא תבונה בקרבו לאמר איך יתכן לחכמים שבאו לכתוב הדברים האלה על הספר להעלותן לולי כי אוצר נחמד וטוב טבוע וגנוז בתוכן" עכ"ל. וראה עוד מה שכתב בשם שפת אמת על משלי.

עוד רבים החזיקו ברורות שאין לתפוס את האגדה כפשוטה, אך אין כאן מקום להאריך, כי אליו הארכתי בדבריי היו מחזיקים מאמר או ספר בפני עצמו. ובמבוא התלמוד, לרבי שמואל הנגיד, כתב בעניין האגדה שלא יקובל כ"א העולה על הדעת, פירוש כי מה שאינו עולה על הדעת לא יפורש כפשוטו אלא בדרך חידה ומשל. ובמבוא שערים לבעל העקידה אין מתנאי התורני לקבל שקרים מפורסמים ולהעמיד דמיונות בכדי להעמיד פשט דברי הנביאים והחכמים. ועוד כתב שההיזק הנמשך לתורה ממי שלא עיין בה כדרכה הוא רב מן ההיזק הנמשך ממי שיטעון ויחלוק עליה כדרכה, כמו שיאמר שהאויב המשכיל טוב מאוהב הכסיל. וכתב הרב דון יצחק אברבנאל (ישועות משיחו, חלק ב, פרק ג): "והדרך השני שחכמי ישראל היה מנהגם לדבר בחידות ומשלים כדרכי הנביאים וכו' וגם מבעלי החיים בלתי מדברים עשו ספורים כמו אלה, עד שפשט המנהג לעשות וויכוחים גם בשמים ושכלים נבדלים ובבורא ית' כאילו מדברים והם משיבים. והיא ג"כ דרך חז"ל בהרבה מאגדותיהם" וכו'. וראה עוד מה שכתוב בהקדמת מדרש שלמה, להרה"ג שלמה צדוק הי"ו.

יוצא אפוא שאין דעת הרמב"ם דעת יחיד בעניין זה, אלא כך היא דרך חז"ל הברורה שהחזיקו בה גדולי הראשונים והאחרונים, ואף מצאנו שהגאונים קדמו לו בעניין זה. ואולם הגר"א בביאורו, (יורה דעה, סימן קעט, ס"ק יג) השיג על רבנו ומרן שולחן ערוך, שהלך בעקבותיו. וזה לשונו: "והפלוסופייה הטתו ברוב לקחה לפרש הגמ' בדרך הלציי ולעקור אותם מפשטן, וחס וחלילה איני מאמין בהם לא מהם ולא מהמונס, אלא כל הדברים הם כפשטן אלא שיש בהם פנימיות, לא פנימיות של בעלי פילוסופייה שהם חיצונות אלא של בעלי אמת". ואני הקטן לא ירדתי לסוף דברי הגאון כי החזקת האגדה שאינה כפשוטה היא אינה רק ד' הרמב"ם כאמור, ואף אינה המצאת הפילוסופייה או חכמיה, אלא כבר נחלקו בדרך ביאורה כבר מימות הגאונים, והיו מי שהחזיקו בביאורה כפשוטה, אך היו מי שסברו בחלק כפשוטו וחלק שאינו כפשוטו, והיו אחרים שסברו שהכל אינו כפשוטו. וספק לי אם יצאה הגהה זו מתחת ידי הגר"א או שמא מתחת ידי תלמיד טועה. ולולא דמסתפינא, היה מקום לומר שאם היה רואה הגאון את כלל דעות הגאונים שקדמו לרבנו, לא היה מגיע להשגה זו. ואשר לדרך הפרשנות, פנימית או חיצונית, נראה לי שאין הדבר סותר, ויש שבעים פנים להגדה, והכוונה העיקרית היא שלא להגיע לידי לעג על דברי חז"ל. ואעיר בדרך אגב שראיתי כי יש מי שסבורים שהגהה זו לא יצאה מידי הגר"א אלא מתחת ידי תלמידיו. וצריך עיון. וראה עוד על השגת הגאון מאמרו של ידידי רבי אליהו נגר הי"ו, מסורה ליוסף ג. מאבק הרמב"ם בעבודה זרה ובאמונות התפלות עמו' 174 וראה עוד להלן, הערה סג.

מכל מקום, נמצאנו למדים שאין לשמוע לשיטותיהם של הפוערים את פיהם ולדבריהם, ובפרט מי שאינו אפילו בר בי רב דחד יומא (ואעיר בדרך אגב, "לא תמיד", בלשון המעטה, הולך אחר הגר"א בעניין זה בלבד, אבל נאה לו לפרוס נוצותיו בשם הגר"א ולתלות עצמו על שם אחד הגדולים כדי לתקוף כל מי שאינו הולך בדרכו, ומיד פותח פיו "בקדושה ובטהרה", ומכנה בשם כופר כל מי שמבאר אל נכון בשום שכל את דברי חז"ל על פי דעת חז"ל. וכבר אמרו חז"ל: "כל הפוסל - במומו פוסל". ובדרך כלל אינו בר הכי לתשובה כהלכה כי אינו בעל דעה (כי אינו סמוך על שולחנו אלא על שולחן אחרים וד"ל. ואינו בעל דרך ארץ, ולכן אין מקום להשיבו כצוואת החכם מכל אדם "אל תען כסיל כאולתו") וברור שכל שמחזיק הפך מדברי חז"ל בביאורו לאגדות, הרי הוא לפי הגדרת חכמי ישראל מלעג על דברי חכמים, ודינו בצוואה רותחת (ראב"ם, מהרש"א ועוד) ואפיקורוס שאין לו חלק לעולם הבא (ראה רמב"ם, הלכות תשובה, פרק ג, הלכה ז) או סכל גמור (כבוד חכמים ע"פ הרמב"ן כתב במאמר השכל שמי שמאמין שהגדות הש"ס הן כפשוטן הוא סכל גמור ואטום השכל). ודמו בראשו (רמח"ל הנ"ל). וראוי לו שלא נבוא (רמב"ם, ראב"ם, מהרש"א ע"פ הגמ' חגיגה). וראה עוד להגר"מ מאזוו ר"י כסא רחמים (= נאמ"ן ס"ט), קובץ מאמרים, עמ' ר, מדרשי חז"ל התמוהים, שהשיג בחריפות על הרב צוריאלי וייס, בספרו בית יחזקאל, שהסיק שאחר שנגלה הזוהר כל מי שאינו מפרש את הגדות חז"ל כפשוטן הוא כופר. ושם הוכיח כי אי אפשר לקרוא לכל חכמי

לעיין ולשנות במשנת רבנו משה, שהיא ברורה, כי "ממשה ועד משה לא קם כמשה"¹². ואמנם רבים עמדו על דעת רבנו הרמב"ם, אך לעניות דעתי לא עמדו על רחבות היקפה, אלא השקיפו עליה רק מן הצד, כמשל מי שאחזו באוזנו השמאלית ולא בשתי אוזניו, ובפרט אוזנו הימנית. כוונתי לומר, שמי שבא לדון בסוגיה זו, מלבד שעליו לסרוק את דברי רבנו בהקדמתו לפירוש המשנה ובחיבורו ובאגרותיו ובתשובותיו, כולל פרקי הנבואה במורה (חלק ב, פרקים לב-מז עם הערותיו של הגר"י קאפח זצ"ל, המחכימות בתמציתן), רק לאחר מכן יוכל לחוות את דעתו על משנת רבנו, הנשר הגדול.¹³

ראיתי להקדים זאת לאחר עיוני בדברי ראשונים ואחרונים שעמדו בסוגיה זו זעיר פה זעיר שם, אך עדיין, לפי עניות דעתי, לכלל משנה ברורה במשנתם לא הגעתי. רבים מתלמידי החכמים שדיברתי עמהם בעניין זה העלו גמגומי דברים וגיבובי דברים מכמה טעמים שאין כאן מקום לפרטם, כי מהבל ימעטו. וצדק רבנו המאור הגדול כשאמר:

ישראל כופרים. אדרבה, גם את דברי הזהר אין הכרח לפרש כפשוטם אלא בדרך משל ומליצה. ונכון להעיר לדברי רבנו באגרת מאמר תחיית המתים סוף פרק א, שכבר היה הדבר לעולמים: "אחדים ממי שמצאתי וכו' החליטו שהוא גוף וחשבו לכופר מי שאומר היפך זה, וקראוהו מין או אפיקורוס וכו' ואם די לא' הסכלים שיניח את זה מקום ספק וכו', אלא יחזיק את סברתו ההמונית וימים [=יטיל מוס] את סברתנו ויגנה אותנו וכו'".

ושוב נפלאתי בראותי את השגת הראב"ד על מה שכתב הרמב"ם, תשובה שם, שאאחד מחמישה שנקראו מינים הוא מי שאומר שיש רבון אחד אלא שהוא גוף ובעל תמונה. ועל זה כתב הראב"ד בזה הלשון: "אמר אברהם, ולמה קרא לזה מין וכמה גדולים וטובים ממנו הלכו בזה המחשבה לפי מה שראו במקראות ויותר ממה שראו בדברי האגדות המשבשות את הדעות". ולא ידעתי היאך לתפוס את דבריו אם מן הרישא או מן הסיפא, שהרי הקביעה ברישא סותרת את הקביעה בסיפא. שהיאך ייתכן לקרוא לגדולים גם טובים ממנו אם הם מחזיקים בפשט "האגדות המשבשות את הדעות" כלשונו (ראה מהר"י בי רב על הרמב"ם, קובץ הר"מ במז"ל, מהדורת מוסד הרב קוק. וראה כסף משנה, שתמה איך פה קדוש (הראב"ד) יאמר כלשון הזה וראה עוד מגדל עוז). ונראה לי לעניות דעתי שהראב"ד הכיר מהי דרך האמת בלימוד האגדה, אך היה קשה לו שלא ללמד זכות על גדולים נעדרי מחשבה בלימוד דרכי האגדה ולשלול מהם את העולם הבא רק בגלל תפיסתם התמימה. אך הרמב"ם, המורה לארץ ולדרים עליה, ידע גם ידע שאין מקום ללמד זכות בדברים שהם בגדר האלפבית של עיקרי האמונה כדי שלא לבוא לידי הגשמה ותפיסת עובדי עבודה זרה. וראה מורה נבוכים, חלק א, לו וביאור הגר"י קאפח שם. וראה גם כמה גישות ליישוב הרמב"ם עם השגת הראב"ד. ואכמ"ל.

12 וכן נחרט על קברו בטבריה, כידוע. וראה שם הגדולים להחיד"א, מערכת השמות מ, ערך ר' משה גאון; מהר"ץ חיות, תפארת למשה, עטרת צבי, פתיחה. והיו מי שערערו על זה. ראה שו"ת מהר"ם אלאשקר, סימן קיז. וכבר נאמר זה על רבים הבאים אחריו. ראה מאמרו של ט' פישל, סיני צה, ט. פישל. ואעיר בדרך אגב שהטור ומרן בשולחן ערוך לא הביאו את ההלכות הללו לא בעניין נביא אמת ולא בעניין נביא שקר, כנראה מכיוון שהחזיקו כפשט דברי התלמוד, שבזמן הזה כבר נסתלקה רוח הקודש (סוטה מח ע"ב).

13 נראה לענ"ד כי רק רבנו הוא היחיד שחקר ודרש בספרו מורה הנבוכים את כוח הנבואה בעיני ההמונים, הפילוסופים והיהדות, היאך הוא פועל ומתי ועל מי, ולכן נראה לי שרק הוא יכול לחוות דעה בשאלות הללו, להוציא ראשונים ואחרונים שנראה שלא חקרו ודרשו לעומק בעניין זה.

השקפת המון העמים הקדמונים מאותם המאמינים בנבואה וגם מקצת¹⁴ אנשי תורתנו סבורים כן, והיא שה' יתעלה בוחר מי שירצה מבני אדם ומנבא אותו ושולחו, ואין הבדל אם היה סכל גדול בשנים או צעיר בשנים, אלא שהם מתנים הגיונות מסוימת וכושר מידות, לפי שבני אדם לא הגיעו עד כדי כך שהאל מנבא אדם רע אלא שיעשהו הגון תחילה.

אשר על כן, דייני במאמר זה לחזק את אנשי היהדות, לא את השקפת ההמון או המלומדים הפילוסופים. ואם הועלתי שגם המון העם יפקחו את עיניהם ולא ילכו במחשך דמיונותיהם, אשרינו.

מציאות הנבואה והנביא

כבר הדגיש הרמב"ם: "מיסודי הדת לידע שהאל מנבא את בני האדם" (הלכות יסודי התורה, פרק ז, הלכה א). ולאחר שקבע מי ראוי לנבואה והיאך צורת הנבואה, קבע מהו יעדה. וזה לשונו:

הנביא אפשר שתהיה נבואתו לעצמו בלבד להרחיב לבו ולהוסיף דעתו, עד שידע מה שלא היה יודע מאותן הדברים הגדולים. ואפשר שישולח לעם מעמי הארץ או לאנשי העיר או ממלכה לבונן אותם ולהודיעם מה יעשו או למנוע אותן ממעשים הרעים שבידיהן.

יוצא מסדרו של הרמב"ם שיעד הנבואה הוא בראש ובראשונה לתועלת שלמותו ואישיותו של הנביא עצמו,¹⁵ ונוסף על זה גם לתועלת הכלל, להעמידם על דרך הישר. עוד מבאר שם הרמב"ם מהו מקומו של האות והמופת של הנביא, ואומר שהנביא אינו מוסמך להכחיש את תורת משה. וחזר והדגיש שם בפרק ט:

דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצוה לעולם ולעולמי עולמים, אין לה שינוי ולא גרעון ולא תוספת... הא למדת שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה.

וסיכם הרמב"ם את דעתו. וזה לשונו:

לפיכך אם יעמוד איש, בין מישראל בין מן האומות, ויעשה אות ומופת ויאמר שה' שלחו להוסיף מצוה, או לגרוע מצוה, או לפרש במצוה מן המצוות פירוש שלא שמענו ממושה, או שאמר שאותן המצוות שנצטוו בהן ישראל אינן לעולם ולדורי דורות אלא

14 ולענ"ד זה אולי נכון להיאמר בימיו של רבנו, אך בימינו זה אולי רוב.

15 וראה מעין זה לרבי פנחס בן יאיר שסלל את המסילה להגשמת ייעוד האדם (ירושלמי שבת פ"א, ה"ו; שקלים סוף פ"ג. וראה עבודה זרה כ ע"ב). לפי התלמוד הבבלי, התורה מביאה לידי זהירות, הזהירות לידי זריזות, וכו', קדושה לידי רוח הקודש וכו'. ואכן ידוע ומוכר ספרו של הרמח"ל מסילת ישרים, הבנוי על פי שיטת רבי פינחס בן יאיר. ובנוסף רבנו הרמב"ם, בהקדמתו לאבות, כנוסח הירושלמי בשקלים (וי"צ בבבלי), וד"ל: "ואין אצלנו מעלה למעלה מן החסידות זולת הנבואה, והיא המביאה אליהו, כמו שאמרו: חסידות מביאה לידי רוח הקודש. הנה נתבאר מדבריהם שההתנהגות במוסרי מסכתא זו מביאה לידי נבואה" וכו'.

מצוה לפי זמן היו - הרי זה נביא שקר, שהרי בא להכחיש את נבואתו של משה, ומיתתו בחנק... אם כן, למה נאמר בתורה "נביא אקים להם מקרב אחיהם", לא לעשות דת הוא בא אלא לצוות על דברי התורה ולהזהיר העם שלא יעברו עליה... וכן אם ציונו בדברי הרשות,¹⁶ כגון לכו למקום פלוני או אל תלכו, עשו מלחמה היום או אל תעשו, בנו חומה זו או אל תבנה - מצוה¹⁷ לשמוע לו. והעובר על דבריו - חייב מיתה בידי שמים.

מדברי הרמב"ם אנו למדים ברורות שהנביא אינו רשאי לחדש מצווה או לפרש מצווה בדרך מחודשת, שאם כן, נמצאנו עוקרים את תורת משה. ונוסף על זה, אנו למדים כי רק כאן הטמין הרמב"ם לבסוף, לאחר שחזר על הראשונות, שהנביא נועד רק להעמיד ולעורר, אך הוא יכול גם להשיב בדברי הרשות או לדבר על עתידות, כיוון שיתכן שזה עומד בעדיפות אחרונה של הנביא והנבואה. ועל הכול, הרמב"ם אומר שמצווה לשמוע בקול דברי הנביא. אף קבע ביתר שאת במקום אחר (הלכות תשובה, פרק ג, הלכה ח [טז]):

שלושה הן הנקראין אפיקורוסין¹⁸ [וי"ג אפיקורוסין]: (א) האומר שאין שם נבואה כלל, ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני אדם; (ב) והמכחיש נבואתו של משה רבינו; (ג) והאומר שאין הבורא יודע מעשה בני אדם. כל אחד משלשה אלו אפיקורוס¹⁹ [וי"ג אפיקורוס].

כלומר, האפיקורוס הוא האדם הכפרי או המופקר או המתייחס לשבט המעכת²⁰. כוח הנבואה ומציאות הנביא אינה רק לתועלת ידיעת העתיד או הוראתו, שהיא חשובה לעצמה, אלא היא עיקר מעיקרי היהדות והיא הכרת ייחוד האדם וייעוד האדם

16 ויש להבין את דברי רבנו, שהביא בדברי הרשות דוגמאות שאינן רשות גרידא, שהרי בהליכה למקומות מסוימים יש סכנת דרכים, ויציאה למלחמה כרוכה בספק שפכות דם, ובניית חומה כרוכה בהוצאת כספית על חשבון הציבור. ועדיין צ"ע.

17 ראה ספר המצוות, מצוות עשה קעב. וכן הוא בכרוז מצווה ט. ואערי שנראה לי שמהר"י קאפח זצ"ל, על אף מנהגו בכל ספרי היד החזקה בפתיחת הכרוז להצמיד את דברי רבנו בספר המצוות עם הערותיו המחכימות, הרי שבהלכות הראשונות של יסודי התורה, משום מה שכח להביא את הכרוז או שנשמט מן הדפוס, וראוי להשלים את החסר.

18 ראה להלן, הערה הבאה.

19 גרסת רמב"ם, כ"י תימן ומהדורת הגר"י קאפח: אפיקורוסין/אפיקורוס; ואילו ברמב"ם מהדורת פרנקל: אפיקורוסין/אפיקורוס. אולם בפירוש השמנה בכ"י הרמב"ם הגרסה, הן בסנהדרין פ"י מ"א הן באבות פ"ב מ"ז (בדפוס משנה יד): אפיקורוס. וכן היא הגרסה ברוב הראשונים. וקצת תמוה בעיניי שלא העיר מהר"י קאפח על שינוי נוסח זה. ושמא לא ראה בו הבדל משמעותי.

בני אשכנז אומרים בדרך כלל אַפיקורס (נשמע בתוספת יו"ד: אַפיקורס). במשניות דפוס וילנא בסנהדרין: אפיקורוס; ואילו באבות: אפיקורוס. וצ"ע למה אין בהן אחידות גרסה. ובני ספרד אומרים אַפיקורוס בפ"א דגושה ובחיריק, ואילו בני תימן אומרים אַפיקורוס בפ"א רפויה ובצירי.

20 זהו תמצית ביאור הגר"י קאפח בתשובתו, אות לו, שביאר את מושג האפיקורוס בשלושת האופנים הללו. ורבים מן המפרשים פירשוהו בשני אופנים, מופקר או על שם אפיקורוס היווני.

בשלמותו.²¹ ועל סמכותו של נביא אמת, שעמד במבחן ההלכה ותנאיה, לא נביא השקר, הוא אומר:

ועל הדרך הזאת, אם צוו כל הנביאים לעבור לפי שעה מצוה לשמוע להם. ואם אמרו שהדבר נעקר, לעולם מיתתן בחנק, שהתורה אמרה: "לנו ולבננו עד עולם". וכן אם עקר דבר מדברים שלמדנו מפי השמועה, או שאמר בדין מדיני תורה שה' צוה לו שהדין כך הוא והלכה כדברי פלוני - הרי זה נביא שקר, ויחנק אע"פ שעשה אות, שהרי בא להכחיש תורה, שאמרה "לא בשמים היא".²² אבל לפי שעה, שומעין בכל [חוץ מעבודה זרה. עיין שם].²³

יוצא אפוא שמשעה שהנביא חורג מסמכותו הוא נקרא נביא שקר ומיתתו בחנק. אולם כבר הדגיש הרמב"ם כי מי שמכחיש את כוח הנבואה בכללותה, הוא בכלל אפיקורוס, ואין לו חלק לעולם הבא. והדבר אומר דרשני. וכי בגלל חוסר הכרת האדם בשלמות או בעיקר מעיקרי האמונה נשלל ממנו עולם הנצח. אלא בוודאי אי יכולת האדם להגיע לשלמות, כלומר מוגבלותו, כמוהו כהכרה בשלילת כוח הבחירה ומתן שכר ועונש, שהם הם עיקרי היהדות. וייתכן שזהו חומרת עונשו של נביא שקר, שהוא מפתח דרך מוגבלת באדם, חוסר בחירה, העיקר שלא להיות מודרך בדרך התורה, הדורשת מן האדם להגיע לשלמות.

מהי הנבואה ומהו החלום?

כבר אמר רבא בתלמוד כי הנבואה "בחלום אדבר בו" היא על ידי מלאך, ואילו חלומו של האדם הרגיל, "חלומות שוא ידברו", הוא באמצעות שד (ברכות נה ע"ב). כלומר,

21 ראה: הקדמת הרמב"ם למשנה; פירוש המשנה, סנהדרין, פרק י, היסוד השישי; הלכות יסודי התורה, פרק ז, הלכה א.

22 והעיר כסף משנה שם שבכמה מקומות בתלמוד מוכח שהלכו אחר הוראת בת קול להלכה, ושהתוספות עמדו על עניין זה והבחינו בהוראת בת קול ובסמכותה, אולם משלא חילק הרמב"ם, נראה שאינו הולך בשיטת התוספות, ולכן תמיד אין לסמוך על הוראת בת קול. אם כן, צריך לעיין למה הביא הרמב"ם אותן מקומות בתלמוד שסמכו על בת קול. והעיר מהר"י קאפח בביאורו שם, אות טז, שאינו מבין את דעת כסף משנה, שהרי כבר הוכיח קודם לכן שהרמב"ם פסק שאין להתייחס לבת קול, ומה שאלתו. ושם העיר שקושיית כסף משנה באה לעולם עקב הרכבת המושג בת קול עם דברי נבואה, משום שהבין שבת קול היא משמים, שאמרו עליה בגמרא "לא בשמים היא". והאמת, מה שאמרו בתלמוד אמור על דרך ההכללה וההפלגה, כי ברור שגם ר"א, שאמר שמים יוכיחו, לא התכוון שתיפסק הלכה על פי הנבואה, כי לא בשמים היא. לכן יש לומר ברורות כי לדעת רבנו אין בת קול דיבור של מלאך או קול נברא או קול נפשט, ואינו נשמע באוזניים אנושיות אלא בחזון נבואי. ובזמן שכבר נסתלקה נבואה, ברור שבת הקול אינה עם הנבואה, אלא היא כעין בת קול. כלומר, עם אירוע זה או אחר עלה רעיון במוחם כאילו שמעו. נמצא אפוא שהרמב"ם לא דן בבת קול שהייתה בתקופת התנאים והאמוראים אלא לבת קול שהייתה בתקופה שעדיין היה חזון נבואי, אבל בזמן שאין נבואה, בת קול היא בוודאי מושג מושאל, ולמרבית יש לראותה כעין חלום או דמיון מפותח, וברור שאין להתחשב בה בקביעת הלכה, ובוודאי שאין לעקור הלכה על פיה.

23 יסודי התורה, פרק ט, הלכה ג.

חלום באמצעות מלאך הוא הכוח הנבואי, השפיע הנאצל מן הבורא על השכל הפועל, שהוא כוח ההיגיון, ואחר כך על הכוח המדמה, כלומר דמיון מוגבל. אולם חלום רגיל הוא כוח המדמה, שאינו מוגבל.²⁴ נמצא אפוא שיש בין החלום לבין הנבואה הבאה בצורה חלומית הבדל מהותי בגלל קבלת השפע, אך הצד המשותף להם הוא שהם בפעולת הכוח המדמה. לכן אמרו חכמים שהחלום הוא אחד משישים בנבואה,²⁵ או חלום נובלות נבואה או נבואה קטנה, אך אין פירושו שיש בהם מכוח הנבואה אלא שיש בהם מן המשותף לנבואה בכוח המדמה, אלא שכוח זה אינו מפותח בצורה נכונה, דוגמת פרי הנובל בטרם עתו.²⁶ הפעלת הכוח המדמה בצורה נכונה תיתכן רק אחר הכשרה, וכמובן אחר הרצון האלוהי, שהרי לא ייתכן שישן אדם כחמור בלילה ויתעורר בבוקר כנביא.²⁷ ואכן אמרו שם חז"ל שדברי החלומות לא מעלין ולא מורידין ושאינן חלום בלא דברים בטלים. כי על פי רוב, גם אם יש בחלומות גם דברי אמת, הרי הם תוצאה של הרהורים ביום ומשאלה וצפייה לעתיד. ועדיין לא הגענו לנבואה ולא נגענו בה.

ויש מעלות לנבואה, כלומר דרגות קדם נבואה, כשעדיין האדם אינו נביא או בעל נבואה [רוח ה', רוח הקודש], אף על פי שקראוהו לפעמים נביא בדרך ההשאלה.²⁸ ויש מעלות בנבואה,²⁹ ומעלות בנביאים דוגמת מעלות החכמים. ויש שהנביא אינו מתמיד במעמדו, אלא הוא נביא חד-פעמי וכיו"ב.

- 24 ובמאירי, סנהדרין ל, כתב: "היו יודעים באביהם שהניח מעות של מעשר שני ולא היו יודעים היכן, והיו מצטערים, ועל כך בא להם בדמיון בחלום שכך וכך הם ובמקום פלוני הם, והלך ומצא - אין זה כלום, והרי הוא להוציאן במקומו כשאר נכסיו. שפעולת המדמה, אעפ"י שצודקת במקצת, הרבה פסולת מתערב עמו, ואין חוששין עד שיתברר". וראה עוד אנציקלופדיה תלמודית, ערך דברי חלומות, דברי התשב"ץ והלבוש.
- 25 מושג מושאל דומה לביטול איסור שהוא בטל בשישים, כך החליק הנבואי, אם היה, הוא בטל בתערובת דמיון והבל. וראה אברבנאל, פרשת מקץ, והעקידה, מאמר כט. וייתכן שמושג זה רווח בדברי חז"ל על משקל: שינה - אחד משישים מחלקי מיתה; שבת - אחד משישים מעולם הבא.
- 26 וכן כתב הרש"ר הירש בביאורו לתורה (בראשית כ ג), שהחלום הוא קיצור חלמון (ביצה שאינה מושלמת). ומעניין חידושו של האדמו"ר מצאנז, הרי"מ הברשטס, בשו"ת דברי יציב, יורה דעה, חלק ב, סימן קמא-קמב. כי מה שאמרו שהחלום הוא אחד משישים בנבואה, אמור רק באדם הראוי לנבואה, שחלום פשוט שלו הוא אחד משישים. אבל בשאר בני אדם רגילים, כמונו בזמן הזה, גם אחד משישים מן הנבואה אין בחלומותינו, אלא כולם דברים בטלים.
- 27 מו"נ, שם, והערות הגר"י קאפח שם.
- 28 וזה קיצור דברי רבנו במורה: מעלות קדם נבואה: הראשונה רוח ה' (עשה ברוח הקודש)- הרגשת דחף אלוהי לעורר ולהציל ולהשפיע טובה; והשנייה רוח הקודש - דחיפה לדבר בדברי חכמה תועלתיים הן מדיניים הן אלוהיים.
- 29 וזה קיצור דברי רבנו במורה: מעלות הנבואה: באה רק אחר הכשרה עצמית לה; באה בדבר ה'; וחמישה הם סוגי חלום נבואה: השלישית - רואה בחלום בדרך משל/ים; הרביעית - רואה בחלום דברים ברורים, אך אינו רואה מי אומרם. החמישית - רואה בחלום את האיש מדבר עמו. השישית - רואה בחלום את המלאך מדבר עמו. השביעית - רואה בחלום את ה' מדבר עמו. וארבעה סוגי מראה נבואה: השמינית - רואה במראה

הנבואה בזמן הזה

נאמר בתלמוד שרבי אבדימי דמן חיפה אמר שמיום שנחרב בית המקדש ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לחכמים (בבא בתרא יב ע"א). ושאלו שם: וכי חכם אינו בכלל נביא? והשיבו: אף על פי שניטלה הנבואה מן הנביאים, מן החכמים לא ניטלה, משום שהחכם עדיף מן הנביא.

לאור דברי רבנו במורה נבוכים, קבלת השראת נבואה או כוח נבואה חייב האדם לעבור הכשרה ורק אחר כך לקבל את רצון ה' לנבואה. בלא זה אין נביא ואין נבואה. וברור שמעלת הנביא יתרה ממעלת החכם, אולם כוח החכמה והשגתה יתרה ממעלת הנביא ועדיפה עליה, כיוון שאינה תלויה ברצון ה' ובזמן כשיר ובהכשרה לה כמו הנבואה, ואינה תלויה בזמן, אלא היא תמידית, ונמצא שלא ניטלה כביכול הנבואה [מושג מושאל לראיית הנולד והעתיד] מן החכמים.³⁰ אמנם אמרו כמה מן הראשונים (רמב"ן ועוד) כי אף על פי שניטל כוח הנבואה מן הנביאים, כוח החכמים הוא ברוח הקודש, שהוא מעין נבואה, והוא לא ניטל. כלומר, כוח החכמה שיש בחכמים מפותח גם בחיזוי העתיד.

עוד נאמר שם: "אמר רבי יוחנן: מיום שחרב ביהמ"ק, ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לשוטים ולתינוקות" (בבא בתרא יב ע"ב). ושם הביאו דוגמאות לנבואה של שוטים ותינוקות. וברור הדבר (כפי שביאר רבנו במורה) שהנביא חייב לעבור הכשרה ולקבל רצון אלוהי במיוחד. לכן לא תימצא הנבואה באנשים שלא הוכשרו לה, לא כל שכן בשוטים ובתינוקות. וכבר הדגיש רבנו במורה "וזהו הסיבה העצמית הקרובה לסילוק הנבואה בזמן הגלות, איזו עצלות איזו עצבות יהיו לאדם באיזה מצב שיהיה יותר מהיותו עבד נשלט ומשועבד לכסילים הרשעים, אשר כללו העדר ההגיון האמיתי וכללות הבהמיות ואין לאל ידך" (מורה הנבוכים, ח"ב לו).³¹ אלא שיש שביארו זאת על דרך פסוק לי פסוקך, ויש שביארו כי השוטים והתינוקות צודקים לא אחת בחיזוי העתיד, כיוון שהרבה פעמים הם מנוטרלים מרגשות הסביבה, וראיתם כביכול יותר נקייה. וראיתי לבאר כמה מושגים בפרט לאור דברי רבנו כדי שתקל התייחסותו של הקורא בעניינים אלו.

נבואה קטנה. נאמר בתלמוד בשם ר' יוחנן שאם השכים ונפל פסוק בתוך פיו, הרי זה נבואה קטנה (ברכות נה:). נראה כי זוהי הגדרה מושאלת לומר כי כשם שהנבואה היא חיזוי העתיד, כך יש מן המשותף במשאלת האדם לעתיד, אם ישנו סימן לכך שיש בכך

נבואה במשל/ים. התשיעית - שומע במראה נבואה. העשירית - רואה במראה הנבואה את האיש המדבר עמו. האחת עשרה - רואה במראה הנבואה את המלאך המדבר.

30 ועיין ריטב"א, שביאר שם בדרך זו.

31 ראה עוד על עניין הנבואה בימינו הרב א"א אורבך, "מתי פסקה הנבואה"? תרביץ (תש"ו); הרב ש' הכהן, "על המועד הפסקת הנבואה", סיני קכ.

חיזוי העתיד. אולם עדיין מדובר בנבואה קטנה בלבד ולא יותר, ואינה כנבואה ממש, שהרי אינה חוזרת. וכבר קבע רבנו ששיטת פסוק לי פסוקך אין בה מן הניחוש וגם אין בה מן הנבואה, אלא רק סימן לאחר מעשה שיהא טוב, אבל לפני מעשה אסור בהחלט להכריע על פי גורל פסוקים משום ניחוש (עבודה זרה, פרק יא, הלכה ה).³²

רוח הקודש. אמנם נאמר בתלמוד שמשמתו חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוח הקודש מישראל, ואף על פי כן היו משתמשין בבת קול (סוטה מח ע"ב), אלא שיש למושג רוח הקודש כמה מובנים: יש שהיא ביטוי למעלה נבואית,³³ וזוהי כוונת חז"ל באמרו שנסתלקה רוח הקודש, ויש שהיא על פי רוב ביטוי קדם נבואי. (המעלה השנייה כדברי רבנו, שהיא בעצם כוח דחף לדבר בדברי חכמה תועלתיים הן מדיניים הן אלוהיים). וידועים דברי הראב"ד,³⁴ שכבר הופיעה רוח הקודש בבית מדרשו. והעיר הגר"י קאפח שאינו יודע מהי כוונת הראב"ד במושג רוח הקודש, אך אם כוונתו למעלה הראשונה לפני מעלות הנבואה, שהיא רוח ה', הרי שהיא הערה והברקה המופיעה גם בזמן הזה (כבי' שם אות ח). ואכן גם חתם סופר ומהר"ץ חיות³⁵ אומרים שאין הכוונה לרוח הקודש ממש, כי אם לרוח ה' השורה על הלומדים לשמה, כשזוכים לכוון לאמת. אולם יש מי שאומרים שהיא רוח הקודש ממש, וביטלו את דברי הראב"ד כי לא בשמים היא.³⁶ וכבר הגר"י קאפח ייחס לרבנו רוח הקודש,³⁷ ואילו הרשל"צ, הגר"מ אליהו שליט"א, ייחס רוח הקודש למהר"י קאפח.³⁸

אורים ותומים.³⁹ במקרא מצאנו לראשונה שמטרת האורים ותומים לישאל ולהיענות, כשמשה רבנו מבקש מן הקב"ה לפקוד איש על העדה אשר יצא לפניו

32 ראה ביאור הגר"י קאפח שם, אות יד.

33 ראה הלכות יסודי התורה, פרק ז, הלכות ז-ז. ואף מלך המשיח יבדוק את היוחסין ברוח הקודש. ראה הלכות מלכים, פרק יב, הלכה ג.

34 בהשגותיו על הרמב"ם בעניין הדס שנקטם ראשו. ראה הלכות סוכה ולולב, פרק ח, הלכה ה.

35 שו"ת יביע אומר, חלק א, אורח חיים, סימן מא בהערה.

36 עיין יביע אומר שם, שכתב כן בשם מהר"ם בן חביב בעניין כפות תמרים. וראה גם הרב יפה ללב ועוד.

37 ראה מהר"י קאפח: "ואין ספק שברוח הקודש אמר רבינו דברים אלו" (מו"נ, ח"ג, הקדמה, הערה 23).

38 ראה דברי ברכה לספר עדות ביהוסף, קובץ פסקי דין להר"י קאפח זצ"ל. וזה לשונו: "הרב הגאון הנ"ל [= מהר"י קאפח] מיד היה מבחין אם הדין מרומה או לא, ולעיתים עוד בטרם שמענו את כל הטענות היה כותב בפתק קטן פלוני שקרן, פלוני רמאי, פלוני לא אומר כל האמת, וכן היה בסופו של דבר, כאילו רוח הקודש פיעמה בקרבו".

39 היאך היו נשאלין? ראה יומא עג ע"ב, וראה דברי הרמב"ם: "וכיצד שואלין? עומד הכהן ופניו לפני הארון והשואל מאחוריו, פניו לאחרי הכהן, ואומר השואל: אעלה או לא אעלה? ואינו שואל בקול רם ולא מהרהר בלבו אלא בקול נמוך כמי שמתפלל בינו לבין עצמו. ומיד רוח הקדש לובש את הכהן ומביט בחושן ורואה בו במראה הנבואה עלה או לא תעלה באותיות שכולטות מן החושן כנגד פניו, והכהן משיבו ואומר לו: עלה או לא תעלה. ואין שואלין על שני דברים כאחד. ואם שאל - משיבין על הראשון בלבד. ואין נשאלין בהן להדיט אלא או למלך או לבית דין או למי שצורך הציבור בו, שנאמר 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד' וגו'. 'הוא'

ואשר יבוא לפנייהם (במדבר כז, טז), והקב"ה מצווה לקחת את יהושע בן נון ולהסמיכו לפני העם ולפני אלעזר הכהן בדרך זו: "ושאל לו במשפט האורים לפני ה' על פיו יצאו ועל פיו יבאו הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה" (במדבר כז, כא). בפעם השנית מצאנו במקרא ששאל המלך התלבט אחר פטירת שמואל הנביא אם לצאת למלחמה בפלשתים, ונאמר שם: "ושאל שאל בה' ולא ענהו ה' גם בחלומות גם באורים גם בנביאים" (שמ"א כח, ו).⁴⁰ ואחר שראה שלא זכה לתקשורת נבואית-אלוהית בשום אחת מן הדרכים הללו, נאלץ⁴¹ לפנות אל בעלת האוב כדי להישאל עם שמואל הנביא, עד שקיבל תשובה ברורה שה' לא ענהו בגלל העברת המלכות לדויד.

אולם נאמר במשנה: "משמתו נביאים הראשונים בטלו אורים תומים" (סוטה ט, יב), ובתלמוד התלבטו מי הם נביאים הראשונים הללו, ולבסוף הסיקו מן המקרא (עזרא ב, סג; נחמיה ז, סה), שאינו כולל את תקופת חגי זכריה ומלאכי שהם אחרונים שנאמר עליהם שלאחר מותם נסתלקה רוח הקודש (בבלי מח ע"ב; וראה להלן ערך רוח הקודש). וביאר שם רבנו בפירוש המשנה שהם נביאי בית ראשון, אבל נביאי בית שני, והם חגי וזכריה ומלאכי וחבריהם, נקראים נביאים אחרונים. נראה כי אחר חורבן בית ראשון פסק השימוש באורים ותומים. ובספר "קדמוניות היהודים", שכתב יוסף בן מתתיהו, נאמר כי מאתיים שנה לפני כתיבת חיבורו פסקו אורים ותומים (ספר ג, פרק ח, פרשה ג), כלומר בזמן

- זה המלך. 'וכל בני ישראל' - זה הוא משוח מלחמה או מי שצורך הציבור בשאילתו. 'וכל העדה' - אלו ב"ד הגדול".

ומה הם האורים והתומים? מן התלמוד במסכת יומא (הן בבלי עג ע"ב הן ירושלמי פ"ז ה"ג) נראה שהחושן נקרא בשם אורים על שם שמאיר ותומים על שם שמשלים להם. אולם מתרגום יונתן לשמות שם ומרש"י שם ומרמב"ן ומן הזוהר (חלק ב, עמ' רלד), ומרבינו בחיי ומרקנאטי ועוד - התומים היה כתב שם המפורש שהיה מאיר את האבנים (לשאלה: מה הכריחם לומר כן, ראה בעלי התוספות על התורה). אולם מדברי הרמב"ם בהלכות בית הבחירה, פרק ד, הלכה א וכלי המקדש שם, מוכח שהאבנים עצמן נקראו אורים ותומים ושמענה הכהן וראייתו הם ברוח הקודש. ראה טעם ודעת, להר"מ שטרנבוך, פרשת תצווה, שכתב כן בדעת הרמב"ם. והר"י אברבנאל הרבה להשיב על רבנו. ראה הכתב והקבלה שם, שתמה על יישוביו. וראה עוד ביאור הגר"י קאפח, שם אות ד, וכלי המקדש, פרק ט, אות ו. וכך הבינו גם הגאונים. ראה עוד אוצר הגאונים, ברכות, התשובות ג ע"ב, וכן הוא בשו"ת הגאונים בשם רב שרירא גאון ורב האי גאון. וכן כתב הרלב"ג. וכן היא דעת הראב"ם בפירושו כדעת אביו הרמב"ם. וכן היא דעת מדרש לקח טוב. וראה עוד בתורה שלמה שם שהביא שיש שלמדו בד' רבינו כשי' רש"י עיי"ש. וכמובן, דבריהם בדעת הרמב"ם דחוקים

40 ראוי לציין כי בפסוק זה הסדר הוא: חלומות, אורים, נביאים. לכן שנראה שיש איזה סדר עדיפות במי לישאל תחילה. ועיין ברלב"ג. אולם ראה בהמשך פסוק טו, שהנביאים באים בו ראשונים ואחריהם החלומות, ושאלת האורים לא נזכרה, שהרי הרג את הכהנים בנוב וכבר אין במי לישאל. עיין רד"ק ורלב"ג.

41 נראה מחוסר בררה, שהרי לפני כן מעיד הכתוב בפסוק ג ששאל לחם באובות והידעונים, ולאחר מכן, כששמואל מתגלה אליו, כנראה בחלום, הוא שואל אותו: "למה הרגתני להעלות אותי", ושאל מתנצל על שלא מצא תקשורת נבואית-אלוהית בשום דרך, ואומר: "ואלהים סר מעלי ולא ענני עוד גם ביד הנבאים גם בחלמות ה'" (פסוק טו).

יוחנן הורקנוס כהן גדול עדיין היו אורים ותומים, כלומר כמאתיים שנה לפני חורבן בית שני.

וכבר קבעו חכמים⁴² שכל כוהן שאינו מדבר ברוח הקודש ושכינה שורה עליו אינו שואל באורים ותומים. ואכן, מעלתם ומדרגתם היא כרוח הקודש.⁴³ וביארו⁴⁴ שהשמות הכתובים בחושן היו סיבה שתשוטט מחשבת הכוהן בישראל, והאורים והתומים היו סיבה להגיע הנבואה מצד התבוננותו בעצם הסיבה הראשונה, ויתבודד מפני זה שכלו מבין שאר כוחות הנפש אשר היא סיבה להגעת הנבואה במה ששוטטה המחשבה בו. וכבר אמרו חז"ל⁴⁵ כי מעלת אורים ותומים הייתה גדולה ממעלת הנביא, שאין גזרתן חוזרת. וביאור דבריהם הוא: אורים ותומים דרכם להשיב מיד על דבר מידי, ולכן אינו חוזר, ואילו דבר הנביאים הוא אף לעתיד הרחוק, והוא יכול להשתנות.⁴⁶

בת קול. יש שהיא כינוי לשמיעת קול אדם מזדמן להכריע או לפתור מקרה שנידון, ועל כן אמרו בתלמוד: "מנין שמשמשין בבת קול" (מגילה לב ע"ב).⁴⁷ ויש שהיא ביטוי להסכמה רחבה של ההמון בהלכה מסוימת.⁴⁸ אך יש שהיא ביטוי להשראה קדם נבואית, שהיא מדרגה פחותה מרוח הקודש⁴⁹ (על מעלת רוח הקודש, ראה לעיל ערך רוח הקודש). וביאר רבנו שהיא מצב מסוים שיארע לאדם שאינו מעותד (מורה נבוכים, חלק ב, סוף פרק מב). והוא אינו קול מופשט הנשמע באוזניים אנושיות אלא בחזון נבואי (הערת הגר"י קאפח שם).⁵⁰ יש הסבורים (בעלי התוספות והבאים אחריהם) כי בתנורו של עכנאי או כשיצאה בת קול ואמרה שהלכה כבית הלל הוא קול שמימי ושעל זה נאמר "לא בשמים היא", אך אין זה מוכרח בדברי רבנו, כפי שנבאר להלן בסוגיית תנורו של עכנאי.

42 וראה יומא עג ע"ב; הלכות כלי המקדש, פרק י, הלכה י.

43 כן כתב במורה: "המעלה השניה וכו' מדבר ברוח הקודש וכו' וכן כל כהן גדול הנשאל באורים ותומים הוא מן הסוג הזה, כלומר שהוא כמו שאמרו שכינה שורה עליו ומדבר ברוח הקודש" (מורה נבוכים, שם, פרק מה). והרמב"ן ביאר שהם במדרגה ממדרגות רוח הקודש ופחותה ממעלת נבואה, ועדיין היא יתרה ממעלת בת קול (שמות כח, ל). לכן, לדבריו בבית שני, שלא היו גם אורים ותומים לישראל בהם, השתמשו בבת קול.

44 רלב"ג לתורה שם. ושם ביאר בהרחבה כיצד הדבר היה נעשה בפירוק היסודות והחומר.

45 בבלי יומא עג ע"ב; ירושלמי שם, פ"ז ה"ג.

46 עיין בדברי האברבנאל ורלב"ג שם. וראוי לציין שרלב"ג סבור שכל מקום שנאמר במקרא "משפט האורים" בלבד בלא התומים, אין מתחייב מזה שמדובר נביא או בנבואה ושהדבר אפשרי על ידי קוסם או חולם חלום, אך במקום שנאמר במקרא "(משפט) האורים והתומים", הרי זה מוכרח שיהא נביא.

47 כדוגמת המשנה: "ומשיאין על פי בת קול" (יבמות טז, ו). ועיין שם בפירושו המשנה להרמב"ם.

48 דוגמת מה שאמרו בתלמוד: "שלוש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל. הללו אומרים: הלכה כמותנו. והללו אומרים: הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלוהים חיים, והלכה כבית הלל, (עירובין יג ע"ב).

49 כוזרי, מאמר ג, סימן עג.

50 מהר"ץ חיות, מבוא התלמוד, כתב שם לבאר על פי הגאונים שבת קול אינה שמיעה באוזניים כי אם בחלום. אולם לעתים אין מנוס מלומר שבת קול היא שמיעת קול בפועל.

גילוי אליהו. על יהורם המלך, בנו של יהושפט, נאמר, שקיבל מכתב מאליהו הנביא שנאמר בו שעקב חטאיו תבוא מגפה (דה"ב כא, יב). ועד כמה שידוע, אליהו הנביא כבר מזמן עלה בסערה השמימה. אם כן, מהו מקור מכתב זה? וכבר ביארו⁵¹ כי אליהו נגלה לאחד מן הנביאים וציווהו שיכתוב את הדברים ויאמר אותם ליהורם, וזהו המכתב משמים מאליהו, כדי שיתייחס בחומרה לדברים.⁵² ויש שביארו בדרך שונה מגישת הרמב"ם.⁵³

ואכן מצינו בתלמוד פעמים רבות שנגלה אליהו, אם בהקין אם בחלום, וגם חכמים אחרים היו נגלים. וכבר צווחים העולם על אליהו: אשרי מי שראה פניו בחלום.⁵⁴ אולם כבר מצאנו שאמרו גם שאם יבוא אליהו ויאמר שאין שומעין לו.⁵⁵

ומהו גילוי אליהו? זוהי התבודדות האדם עם מחשבתו שרואה כביכול, הן בהקין או בחלום, הדמויות שהוא מבקש לראות.⁵⁶ אולם יש המחזיקים בדעת חתם סופר,⁵⁷

51 הרד"ק והמצודות דוד שם; העקרים מאמר ד פרק י"ט.

52 אולם רש"י גורס אחרת, אך לא הבאתיו כי רבים מפקפקים אם הוא רק מיוחס לרש"י, וגם אין פירושו מבואר לי. וראה רלב"ג שם, ואבן עזרא (מלאכי ג, כד), שהוכיחו כי אליהו היה עדיין חי. אולם אבן עזרא מביא גם פירוש אחר.

53 המלבי"ם בביאורו: "זה היה אחר הלקחו, ומבואר שהוא חי וקיים ונגלה בזה העולם לפעמים כקבלת חז"ל" (ימי קדם שם). וברור שהרד"ק והמצודות, וכנראה גם הרמב"ם, היו משיבין: אם זוהי קבלת חז"ל נקבל, ואם לדין יש תשובה. ומניין לקבלת חז"ל זו. אולם ראה להלן, גישת חתם סופר בגילוי אליהו, וכנראה המלבי"ם הולך כמוהו. אולם רבים מגדולי ישראל ביארו בדרך אחרת. ראה להלן, הערה נה.

54 ראה שו"ת רב פעלים, אורח חיים, חלק ג, סימן מד, שכן צווחין העולם, אך אין מהם ראייה. כנראה על יסוד מה שנאמר בתלמוד: "יהא רעוא דאחזיי בחלמא" (מנחות סז"א). ובדומה לזה: "אשרי מי שפגע בו אליהו" (כלה פרק ה).

55 ראה: ירושלמי יבמות פ"ב, ה"א; יבמות קב ע"א; פסחים לד ע"א.

56 וכתב הרב דון יצחק אברבנאל: "והיו קוראים אליהו למדרגת ההתבודדות העליונה להיות המדע המגיע אליהם בהדבק רוחם ושכלם בדברים אלוהיים, אנושיים מצד אחד ונבדלים מצד אחר, היו מכנים אותו מצד זה בשם אליהו, כאלו אליהו עומד לפנייהם ומשיב דברים נכוחים לשאלותיהם. וכל זה מדרכי החכמה היא. וכפי כל אחד מהדרכים האלו תוכל להבין כי רבי יהושע בן לוי לגודל מעלתו וחכמתו מצא את אליהו. ונפש רשבי"א אם שהיה בחלום או בהתבודדות המחשבה בהקין או שבעינו וחקירתו עשה הספור בזה בדרך החכמה, כאילו היה מדבר בשני השלמים האלו והם משיבים אליו" (שם, חלק ב, פרק ג). וראה הריטב"א, שכתב בחידושו לבבא בתרא בשם הגאונים שאפילו אם נאמר לדידי חזי לי, אין פירושו במראית העין כי אם בחלום. וראה עוד לראב"ם שם בדרך הרביעי, חלק שני, שכתב: "המעשיות שנראו ואירעו בהם בחלום וזכרו אותם בלשון צח ופשוט לדעתם, כי אי אפשר שיטעה בהם בעל שכל ובינה. וכמו שאמרו חז"ל בברכות. תניא: אמר רבי ישמעאל: פעם אחת נכנסתי להקטיר וכו' וכזה בהרבה מקומות. וכמו"כ במעשיות שזכרו בהם מראות הנביאים ושדבר עמהם ושהועילו עמהם וכו' והרואה שאין לבו עמו יחשוב כי הם דברים היו בעולם כמו שנכתבו ויבוא לחשוב ולהאמין דבר הנמנע שאפשר, וכ"ז יקרה לו לרוב פתיותו ומיעוט ידיעתו בטבע העולם, ובמעשה ניסים ובדרך חכמים ז"ל שהוא דרך הנביאים, שספרו בלשון פשוט מה שראו במראות הנבואה. ודרך זו דרכו החכמים כמו שביאר אבא מורי ז"ל במורה הנבוכים למבין". וראה עוד כבוד חכמים שם. וראה עוד שגם הגאון רבי יוסף חיים, המכונה הרב בן איש חי, שהיה גדול בקבלה, גם כן

שייתכן שאליהו או כל חכם אחר מופיע בנשמתו בהתלבשות בגוף לצורך התגלותו. אולם הדברים רחוקים מדרך רבנו הרמב"ם וההולכים בדרכו. ולעניין הנחת כיסא אליהו בטקס ברית המילה הנהוגה כיום בקהילות ישראל, עוד אתייחס במקום אחר על מקורותיו ומשמעותו. ועל גילוי אליהו בתורת האר"י מבחינה הלכתית, ראה להלן.

שאלת חלום. במקרא, וגם בתלמוד, מובאים הרבה חלומות אישיים ופתרונותיהם. די להזכיר את חלום יעקב ובנו יוסף, את חלום פרעה ושירו ואת חלום נבוכדנצר.⁵⁸ ונראה מדברי רבנו שאין להתייחס לחלומות כלל, ובוודאי לא להכריע הלכה על פיהם.⁵⁹

- החזיק לפרש כן בפשיטות. ראה דבריו בשו"ת רב פעלים, חלק ג, סוד ישרים, סוף סימן ד שהכל בראייה שכלית. וראה עוד מה שכתב ידידי, רבי אליהו נגר הי"ו, בעניין גילוי אליהו, במאמרו מאבק הרמב"ם בעבודה זרה ובאמונות התפלות, מסורה ליוסף ג, עמ' 173.
- 57 שו"ת, חלק ו, ליקוטים, סימן צח. וכן בפשטות בתיקוני הזוהר והזוהר בכמה מקומות. אולם כשם שאין לפרש את האגדה שבתלמוד כפשוטה, כך אין לפרש את הזוהר כפשוטו. וראה עוד להלן, הערה יב בשם הגר"מ מאזוו.
- 58 וכבר הנחנו חז"ל היאך להתייחס לחלומות, כגון בתלמוד (ברכות נה ע"ב), שמסופר בו על שמואל כשהיה רואה חלום רע היה אומר: החלומות שוא ידברו, הרי נאמר במקרא "בחלום אדבר בו" (במדבר יב, ו). וכך היה רבא מקשה: מצד אחד נאמר "בחלום אדבר בו", ומצד שני נאמר "חלומות שוא ידברו. והשיבו כי "בחלום אדבר בו" הוא על ידי מלאך, ואילו "חלומות שוא ידברו" הוא על ידי שד. וראה אברבנאל, בראשית מא (מקץ).
- 59 ראה משנה תורה: "אמרו לו בחלום: מעשר שני של אביך שאתה מבקש הרי הוא במקום פלוני, אף ע"פ שמצא שם מה שנאמר לו - אינו מעשר. דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין" (הלכות מעשר שני ונטע רבעי, פרק ו, הלכה ו). וביאר שם בדרך אמונה שאין הבדל בין אם חשב עליו לפני כן לבין אם לא חשב עליו לפני כן, ואף לא בין אם חלם הוא או שחלמו לו אחרים, ובין אם אביו בא בחלום, ואף אם ידע שהניח אביו מעות מעשר שני. אף אין הבדל בין פירות מעשר שני לבין מעות מעשר שני. ואף אם אמר מקום מדויק, וכל זה משום שחזקה שרוב מעות הם חולין ואין להוציאן מחזקתן בגלל חלום. ושוב במקום אחר במשנה תורה: "הרי שהיה מצטער על מעות שהניח לו אביו, ולא ידע היכן החביאם, ואמרו לו בחלום: כך וכך הסף במקום פלוני הן ושל פלוני הן ושל מעשר שני הן, ומצאו במקום פלוני שנאמר לו, ובמנין שנאמר לו, זה היה מעשה ואמרו חכמים: דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין" (הלכות זכייה ומתנה, פרק י, הלכה ז). ועדיין עמדו לבאר מדוע אמרו חכמים בתלמוד מצד אחד שדברי חלומות אינם מעלים ואינם מורידיים, ומצד שני לנידוי בחלום ולחלום רע יש משמעות עד שצריך התרה או תענית. וראיתי שהשיבו בשלוש דרכים:
- א. הבנת התשב"ץ, חלק ב, סימן קכח: בחלומות יש ספק אם לחוש להם או לא, ספק הם על ידי שד ספק על ידי מלאך, ובספק איסור מחמירין, ובספק ממון מעמידים ממון על חזקתו. ויש מי שהקשו עליו, שהרי ממון מעשר שני הוא גם ספק איסור.
- ב. הבנת הנודע ביהודה, שו"ת שיבת ציון, סימן נב: יש להבחין בין חלום לשעבר, שאינו ולא כלום, ובין חלום לעתיד, שהוא כהודעה ויש לחוש לו.
- ג. הבנת דרך אמונה שם בביאור ההלכה: חלום על מצב האדם הוא איתות מן השמים, ויש לחוש לו כדי לבטל את הגזרה, אבל בעניין הכרעת הלכה אין לפסוק על פיו. אולם אין דרך זו נכונה בדעת רבנו. ראה להלן ליד ציון הערות סב-סג ובהערות.

אולם מצאנו בדברי רבנו תענית על חלום רע⁶⁰ או התרה על נידוי בחלום,⁶¹ אך זהו כבר חשבון נפש אישי של האדם התלוי בהתייחסותו, והתענית או ההתרה הן רק בגדר תרופת הרגעה נפשית.⁶² משום כך, רבנו הרמב"ם לא הביא בהלכה את נוסח הטבת חלום או אמירת תפילת ריבונו שלעולם בברכת כהנים (המוכא בכרכות נה ע"ב), כיוון שכאמור הכול תלוי בהתייחסות האדם לדבר, ואין כאן עניין שווה לכל נפש ובכל זמן.⁶³

60 ראה משנה תורה: "הרואה חלום רע צריך להתענות למחר, כדי שישבו ויעור במעשיו ויחפש בהן ויחזור בתשובה, ומתענה ואפילו בשבת, ומתפלל ענוו בכל תפלה, אף על פי שלא קיבלה עליו מבעור יום. והמתענה בשבת מתענה יום אחר מפני שביטל עונג שבת" (הלכות תעניות, פרק א, הלכה יב). רבים דייקו בדברי רבנו שענית חלום היא חובה (כגון לחם משנה ומעשה רקח). אך ראה שו"ת יחווה דעת, חלק ד, סימן כד, שדחו לב חיים ויפה ללב את הדיוק הזה. ואכן רבים סבורים שתענית חלום היא רשות ותלויה ברצון האדם (כגון שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן קלב; מגן אברהם, סימן רכ, ס"ק א; שו"ע הגר"י, סימן רפח, סעיף יו; משנה ברורה, סימן רכ ס"ק ז). וכתבו חתם סופר (חלק א, אורח חיים, סימן קסח) והש"ה (קלה ע"א) והמהרש"ם (שו"ת, חלק ב, סימן קמא) והחיד"א (דבש לפי, מערכה ג, אות יז) שעל החלומות נאמר: מאן דקפיד קפדינן בהדיה, ומאן דלא קפיד לא קפדינן בהדיה. וראה בעל פתרון חלומות, שכתב שכמעט היא חובה, והעיר בעל משנת החלומות כי כנראה הרב לשיטתו, שהחשיב את החלומות ופתרונותיהם.

וכן יש לציין כי רבו הדעות שבזמן הזה אין טעם לתענית חלום בכלל, ובפרט בשבת. ראה טור (סימן תקסח) ושולחן ערוך (סימן, רפח, סעיף ה) וזאת מארבעה טעמים (הביאם במשנת החלומות, עמ' 304), והם: אין אנו בקיאים היום בפתרון חלומות; נשתנו פתרוני החלומות בזמן הזה לעומת זמן התלמוד, כשם שנשתנו הרפואה והרפואות; החלומות של ימינו שונים מן החלומות של זמן התלמוד; נהוג גם לפתור חלום רע לטוב. ועוד כתב שם כי רבים מן האחרונים לא חששו לחלומות, כגון: הרב מנחת יהודה פתיה, החיד"א ובעל ספר הברית, שבט מוסר, ישועות יעקב, הסטייפלר והחזון איש ואף הגר"ע יוסף.

61 ראה משנה תורה: "מי שנידוהו בחלום, אפילו ידע מי נידוהו, צריך עשרה בני אדם ששונין הלכות להתירו מנידויו. ואם לא מצא - טורח אחריהם עד פרסה. לא מצא - מתירים לו אפילו עשרה ששונים משנה. לא מצא - מתירין לו עשרה שיודעים לקרות בתורה. לא מצא - מתירין לו אפילו עשרה שאינן יודעין לקרות. לא מצא במקומו עשרה - מתירין לו אפילו שלשה".

62 כן שמעתי מאבי מורי שיחיה. נמצא שהתשובה היא על חטא שחטא האדם בשכלו ושעבד את רוחו ונפשו בהרהורים וטרדות רעים ביום שנחרד עליהם בחלומו בלילה. להוציא משיטת רבים מן הראשונים ואחריהם מן האחרונים שהבינו שיש כאן איתות או גזרה רעה מן השמים ויש לבטלה. ראה ריטב"א ועוד שם. וראה לעיל, הערה נט. ולאחר זמן העירני הגר"א חמאמי הי"ו שיש בידו תשובה למהר"י קאפח (שבעד"ה יצא לאור בקרוב 'תשובות הריב"ד' ח"א מדע) שהשיב בזה הלשון:

השאלות על החלומות הם פשוטות למדי, כיון שדרך המדמה לאסוף נתונים ולהרכיבן שלא במקומן, לכן אמרו שאין שומעין לו למעשה, כי [אין] זו אלא הרכבת מציאות שונות ולפיכך אין הפירות מעשר. אבל תחושות החרטה שלו על מעשיו הבלתי נכונים, הם תחושות שנקלטו מן המציאות, אלא שבהיותו ער חיפו עליהם עיסוקיו של יום יום, ולכן הטלנו עליו פעולת החרטה והפשפוש במעשיו, ואף לחזר אחרי מי שיתיר לו כדי להעמיק את תודעת הכרתו בהליכותיו הבלתי נכונות. ואילו מי שנדהו בהקיץ על חנינם, כלום צריך לחוש לו. ודאי שלא, ופשוט.

63 וכבר עמדו רבים וטובים למה סדר הטבת חלום (להוציא תפילת ריבונו של עולם בברכת כהנים) נזכר רק בבבלי ולא בירושלמי. והשיבו על פי דברי המהר"ן חיות במבוא האגדות כי ידוע שהירושלמי, שלא כבבלי, אינו מתייחס לשדים ולחשים (וראה מאירי לפסחים קט ע"ב, שביאר למה באדמת בבל התייחסו יותר לזוגות ושדים). נמצא שסדר הטבת חלום הוא על בסיס לחש, להוציא מריבונו של עולם, שהיא על בסיס תפילה. וכן עמדו על שיטת הרי"ף והרמב"ם, שלא הביאו להלכה את סדר הטבת חלום להלכה. ואכן, כתב בעל עינים

למשפט (שם בברכות) שאין הרמב"ם מביא להלכה דברים סגוליים שאינם טבעיים. יוצא שסדר הטבת חלום הוא על ידי לחש, וביאר בליקוטי חבר בן חיים שהרי"ף, שהביא רק את תפילת ריבונו של עולם ולא את סדר הטבת חלום, סבר שלכולי עלמא סדר זה אינו מועיל, מה שאינו כן ריבונו של עולם, והיה מקום גם לאסרה, כי יש עבד שמברכין אותו ואינו מקשיב. ונראה שהרמב"ם, לא הביא מטעם זה את תפילה ריבונו של עולם בברכת כהנים. וראה תורה תמימה, קהלת ה, אות לו, שעמד ג"כ לבאר מדוע מדרש רבה (וכן ירושלמי ברכות) והרמב"ם (והרי"ף) לא הביאו את נוסחת הטבת חלום, אין זאת שהמדרש סבור שאינה אלא להרגיע את רוח האדם ולא לקריעת גזר דין, ובדברי הרמב"ם ביאר שאין משמעותה או תכליתה להיטיב שישתנה החלום מרע לטוב, אלא מושג מושאל, שהיא מטיבה ומרגיעה את נפש החולם (כלשון התלמוד בדקדוק "ונפשו עגומה עליו"). נמצא שהטבת חלום היא כלחש ואין דרך הרמב"ם בספרו להביא הצעות של כל הלחשים.

ובספר משנת החלומות, לרב בועז שלום, שיצא לאור לפני זמן קצר, חיבור מקיף בעניין זה, שליקט ואסף מרוא"ח ואף ערך פסקי הלכות בתחום זה יותר מגדולי הפוסקים כהשו"ע ועוד, אשר מפיחים אנו חיים, השיג (בעמ' 264, הערה א) על דברי התורה תמימה בדברי רבנו הרמב"ם, שחידושו קשה להלמו בחמש תמיהות (יותר מארבע קושיות בפסח?!). א. מדוע דקדוק בתלמוד שתהא ההטבה בפני שלושה ולא פחות מכן? ב. מדוע דקדוק בנוסח מסוים עד שנחלקו הפוסקים בשאלת הנוסח המדויק המועיל? ג. מדוע כינוהו התוספות בשם לחש? ד. מן התוספות והרא"ש והזוהר ובעל סדר היום משמע שההטבה היא מסייעת לחולם מרעת החלום. כלומר יש תועלת ממשית בהטבה בכדי להציל את נפשו ולא רק להרגיעו? ואני הקטן לא ירדתי לסוף דעת המחבר, ואיני רואה מקום לקושיותיו, בפרט בשיטת רבנו הרמב"ם, ואין להשוות בין שאר שיטות הראשונים לשיטת רבו, שהרי מדובר במחלוקת בתפיסת עולם כלפי הטבת חלום בין הבבלי והירושלמי. ואף גם זאת נראה לי כי רבים ממי שהוא סבור בדבריהם שההטבה היא לשנות גזר דין רע, אין זאת מן השמים אלא שהאדם הביא על עצמו רעה זו בנפשו והרהוריו, כך שההטבה היא לאדם בכל מקרה. ובדברי התורה תמימה משיבים נפש דלה ושחה. ועוד יש להעיר כי גם בעניין חיוב תענית חלום שפסקה הרמב"ם אם היא נוהגת בזה הזמן, כבר הארכנו לעיל, הערה ס, וכל שכן וקל וחומר בעניין הטבת חלום ותפילת ריבונו של עולם בברכת כהנים.

(וראה עוד דברי הרמב"ם: "מי שנשכו עקרב או נחש מותר ללחוש על מקום הנשיכה, ואפילו בשבת כדי ליישב דעתו ולחזק לבו. אף על פי שאין הדבר מועיל כלום, הואיל ומסוכן הוא, התירו לו כדי שלא תטרף דעתו עליו" (הלכות עבודה זרה, פרק יא, הלכה יא). והביאו להלכה מילה במילה מרן בשולחן ערוך, יורה דעה, סימן קעט, סעיף ו. ואולם הגר"א, השיג בביאורו שם בחריפות על הרמב"ם ואמר שהפילוסופיה היא שהכשילה אותו וגרמה לו לכתוב דברים אלו, ולמעשה קיימים כוחות אלו במציאות, כפי שהובא בפשטות בתלמוד. ואחר המחילה, השגת הגר"א אינה מובנת דיה. וכי מה רע בפילוסופיה אם היא מחזקת או מסייעת להבנת דברי חז"ל. וגם הרמב"ן, אף על פי שהתנגד לחכמי הפילוסופים בהרבה דברים, אמר שיש להוודות לפילוסופיה שאחז בה הרמב"ם רק להציל מאיסור הגשמת הבורא. ומה גם כי רבנו כבר הוכיח במורה שדרך הפילוסופיה ראשיתה כבר מימי קדם ושנשכחה ברבות הדורות בעם ישראל, וחזרה דרך חכמי יוון. וכידוע, דרכו של רבנו במורה לבדוק ולחקור את דברי חכמי הפילוסופים הדק היטב, אם הם תואמים את השקפת היהדות, ובהתאם לזה מרחיק את דבריהם או מקרבם. ורחוק הוא הרמב"ם מלחשו בו שקיבל את חכמתם בעין עצומה. יתר על זה. מה שהשיג הגר"א בעניין השדים והכשפים, יש להשיב על כל דבריו: וכי מניין לו שלדברי רבנו אין מציאות לשדים ולמכשפים וכיו"ב. אך ברור כי חכמי ישראל הסכימו עם ביאור רבנו. והראיה לזה היא שגדול המשיגים על הרמב"ם, הראב"ד, שתק על דברי רבנו אלו, ומשתיקתו הגדולה הינך למד שהסכים עמו בעניין זה. ואף מרן שולחן ערוך, שבית ישראל סמוך על שולחנו, גם הוא לא ראה בית מיחוש בדברי הרמב"ם. וכן גדול פוסקי אשכנז, הרמ"א, בעל המפה, העלה את דברי הרמב"ם בדרכי משה. וכבר ידוע מה שהשיב הרמ"א בארוכה (שו"ת, סימן ז) לרש"ל על שהשיג עליו על עיסוקו ולימודו בפילוסופיה, ואמר: "כי זאת מחלוקת ישנה ולא אצטרך להשיב עליה וכו' ואף הרשב"א לא כ' שם לאסרה אלא בינקותו של אדם, קודם שילמד חכמת התלמוד, והוא הבשר והיין וכו', ומי לנו גדול מהרמב"ם שעשה ס' המורה וכו', ואף כי כתב הרב בר ששת וכו' שלא עשאו אלא כדי להשיב לאפיקורוס וכו'. באמת אומר

וכבר אמרו חכמים שם⁶⁴ בעניין פתרון חלום שכל החלומות הולכים אחר הפה. כלומר, מחשבת האדם יש בה להועיל או להרע לעצמו ושהכול תלוי בהתייחסותו לחלום.⁶⁵

ובאשר לשאלת חלום כדי לקבל תשובה חלומית, לא מצאנו דיון מפורש בה כי אם בדרך אגב תוך כדי דיון במעשהו של שאול, שנאלץ לשאול בבעלת אוב, כמו שנאמר: "וישאל שאול בה' ולא ענהו ה' גם בחלומות גם באורים גם בנביאים" (שמ"א כח, ו).⁶⁶ ולשאלה אם יש מקום לשאלת חלום כדי להכריע הלכה, ראה להלן, ערך שו"ת מן השמים בהלכה.

תנורו של עכנאי

בתלמוד מובאת מחלוקת בין חכמים לבין רבי אליעזר (בן הורקנוס) הגדול בשאלת תנור שהיה עשוי חוליות, שלדעת חכמים אינו מטמא, ולדעת ר' אליעזר הוא מטמא (בבא מציעא נט ע"א). אך נוסף על הבאת ראיות, התלמוד מביא דו-שיח ארוך שבו מביא רבי אליעזר הוכחות לכאורה מופתיות ובכל זאת חכמים אינם מקבלים את דבריו. וזה לשון התלמוד:

תנן התם: חתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא, רבי אליעזר מטהר וחכמים מטמאין. וזה הוא תנור של עכנאי. מאי עכנאי? אמר רב יהודה אמר שמואל: שהקיפו דברים כעכנא זו וטמאדהו. תנא: באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם

שיש לי שתי תשובות בדבר וכו'. וזה כי הם לא חששו אלא ללמוד בספרי היונים הארוכים וכו' ובוזה הדין עימם, כי חששו פן יבוא להימשך אחריהם באיזה אמונה מן האמונות ויתפתה בינם וכו', אבל לא אסרו ללמוד דברי חכמים וחקירתן במהות המציאות וטבעיהם. כי אדרבה ע"י נודע גדולתו של יוצר בראשית וכו'. ואף כי למקובלים דעה אחרת בזו אלו ואלו דא"ח. ואף כי חכמי האומות העולם אמרו וכו' כל מי שאומר חכמה נקרא חכם. וכזה עשו כל החכמים וכו' שאין לחוש לזה כלל. והשנית- אף אם נאמר שאסרו ללמוד זה בכל ספריהם גזירה משום דברים האסורים בהם מ"מ בספרי חכמינו ז"ל אשר מימיהם אנו שותים ובפרט הרב הגדול הרמב"ם ז"ל בזה לא עלה על שום דעת לאסור כי בודאי אין לחוש בספריו לשום דעה בטלה, כמו שהעיד עליו בעל בחינת עולם וכו' ואף כי מקצת החכמים חלקו עליו ושרפו ספריו מ"מ כבר נתפשטו ספריו בכל החכמים האחרונים ז"ל, וכולן עשו אותן לראשם עטרה, להביא ראיה מתוך דבריו כהלכה למשה מסיני וכו' מעידני עלי שמים וארץ שכל ימי לא עסקתי בשום ספר מספריו (של אריסטו), רק מה שעסקתי בס' המורה שיגעתי בו ומצאתי תהלה לאל וכו'. אך אומר שאני אם אברח, אברח יותר מלעסוק בקבלה להבין מעצמי בדבריהם ממה שאברח לעסוק בפילוסופיא, כי יותר יש לחוש שלא יטעה, כמבואר לאדוני ממה שכ' הרמב"ן בהק' לתורה". ויש לציין שיש מי שסבור שהשגה זו לא יצאה מידי הגר"א. ראה הגרע"י, הליכות עולם, חלק ז, עמ' רי, בהערה. וראה עוד מש"כ ידידי, רבי אליהו נגר הי"ו, על השגת הגר"א במאמרו מסורה ליוסף ג, לעיל, הערה 57.

64 ברכות נה ע"ב - נו ע"א.

65 וראה גם שאמרו בברכות נה ע"ב כי לאדם טוב אין מראים חלום טוב, ולאדם רע אין מראים חלום רע, כי בדרך כלל אדם טוב תמיד עושה חשבון נפש עצמי אולי עדיין אינו טוב, נמצא שהרהוריו ביום הם סביב הרע, וכך יראה בחלומו, ואילו אדם רע, בדרך כלל שואף ומצפה מתי יהיה לו טוב, וכפי הרהוריו ביום יראה בחלומו בלילה.

66 וברד"ק וברלב"ג נאמר שהיו אנשים מיוחדים מוכנים ומוכשרים שפנו אליהם לישאל בחלום ולהשיבם.

ולא קיבלו הימנו. אמר להם: אם הלכה כמותי - חרוב זה יוכיח. נעקר חרוב ממקומו מאה אמה, ואמרי לה ארבע מאות אמה. אמרו לו: אין מביאין ראייה מן החרוב. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - אמת המים יוכיחו. חזרו אמת המים לאחוריהם. אמרו לו: אין מביאין ראייה מאמת המים. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - כותלי בית המדרש יוכיחו. הטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם רבי יהושע. אמר להם: אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה, אתם מה טיבכם? לא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר, ועדין מטין ועומדין. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר, שהלכה כמותו בכל מקום! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא. מאי "לא בשמים היא" (דברים ל, יב)? - אמר רבי ירמיה: שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה "אחרי רבים להטת" (שמות כג, ב). אשכחיה רבי נתן לאליהו. אמר ליה: מאי עביד קודשא בריך הוא בההיא שעתא? אמר ליה: קא חייך ואמר: נצחוני בני, נצחוני בני. אמרו: אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר ושרפום באש, ונמנו עליו וברכוהו. ואמרו: מי ילך ויודיעו? אמר להם רבי עקיבא: אני אלך, שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו, ונמצא מחריב את כל העולם כולו. מה עשה רבי עקיבא? לבש שחורים ונתעטף שחורים, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות. אמר לו רבי אליעזר: עקיבא, מה יום מיומים? אמר לו: רבי, כמדומה לי שחברים בדילים ממך. אף הוא קרע בגדיו וחלץ מנעליו, ונשטט וישב על גבי קרקע. זלגו עיניו דמעות, לקה העולם שלישי בזיתים ושליש בחטים ושליש בשעורים. ויש אומרים: אף בצק שבידי אשה טפח. תנא: אך גדול היה באותו היום, שבכל מקום שנתן בו עיניו רבי אליעזר נשרף. ואף רבן גמליאל היה בא בספינה. עמד עליו נחשול לטבעו. אמר: כמדומה לי שאין זה אלא בשביל רבי אליעזר בן הורקנוס. עמד על רגליו ואמר: רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. נח הים מזעפו. אימא שלום דביתהו דרבי אליעזר אחתיה דרבן גמליאל הואי. מההוא מעשה ואילך לא הוה שבקה ליה לרבי אליעזר למיפל על אפיה. ההוא יומא ריש ירחא הוה, ואיחלף לה בין מלא לחסר. איכא דאמרי: אתא עניא וקאי אבבא. אפיקא ליה ריפתא. אשכחתי דנפל על אנפיה. אמרה ליה: קום, קטלית לאחי. אדהכי נפק שיפורא מבית רבן גמליאל דשכיב. אמר לה: מנא ידעת? אמרה ליה: כך מקובלני מבית אבי אבא: כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה.

בוודאי ההמונים שותים בשקיקה את סיפורי האותות והמופתים. ליתר דיוק, אדם צדיק בעיניהם הוא רק בעל מופתים ולא דווקא בגלל אישיותו. וכשישמעו סיפור זה יתפעלו יותר מן המופתים של רבי אליעזר, ואף ישאלו מה קרה לחכמים שאינם מאמינים בכוחותיו של רבי אליעזר, שלכאורה כל הבריאה אומרת לו כבוד. האם אין זה יותר מאיתות מן השמים שהלכה כמותו? אך הדעתנים נטולי רגש וחזיונות בלתי מוגבלים יחזיקו בדרך חכמים, כי לא בשמים היא, ויתמהו על רבי אליעזר: כדי להוכיח את האמת, מה מקום להשתמש בהוכחות על ידי אותות ומופתים, שגם להבדיל, נביא שקר

מצליח בהם משום אחיזת עינים ובעבור לנסותך.⁶⁷ וברור לכל בעל חכמה כי קשה להאשים את רבי אליעזר שהלך חלילה שלא בדרכה של תורה והכחיש את ציוויו של השם כי לא בשמים היא.

אולם מצאנו בגאונים שלוש גישות בפירוש סוגיה זו.

א. כוח הצדיקים בתפילה ובקשה להראות כמו אותות ומופתים, אף בזמן שנסתלקה נבואה.⁶⁸

ב. מעשה פלאי זה היה מראה חלומי של אחד מחכמי בית המדרש שחלם בזמן אותו ויכוח סוער. ומה שלא נתפרש בתלמוד שהדבר היה חלומי, הרי זה רק משום שהיה מוחזק בידם שיש חלומות קרובים לנבואה, אולם להלכה: דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין. והכלל הקובע הוא: אחרי רבים להטות.⁶⁹

ג. אין האותות והמופתים יוצאים מגדר הטבע, אלא עדיין הם כדרך הטבע.⁷⁰

הינך רואה שהצד השווה לכל הגישות הוא: בכולן ראו לפרש את האגדה שלא כפשוטה. וברור שרבנו הרמב"ם היה בוחר בגישה השנייה בהתאם להתייחסות לביאורי אגדות.⁷¹ ולמעשה חז"ל רצו רק ללמדנו שיש גדרים וכללים לקביעת הלכה בישראל

67 עיין רמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרק ח, הלכה ג; שם פרק ט, הלכה ה.

68 שיטה מקובצת שם בשם רבנו חננאל בפירוש הראשון. וכתב שם על זה שאינו רחוק מן הדעת. אולם הדגיש כמו בלבד ולא ממש, כנראה בשל חששו שנסתלקה הנבואה בימינו וכבר אין נביאי אמת, ולשם מה האות, דבר שהוא קרוב לוודאי, שזה דרך אות של נביא שקר, שהאות אינו סימן, כיוון שנעשה בלאט וכישוף.

69 שיטה מקובצת שם בשם רבנו חננאל, בפירוש השני. וכן נראה מדברי הרמב"ם, במאמרו על האגדות. וראה עוד ריטב"א שם.

70 שיטה מקובצת שם, בשם רב נסים גאון, ד"ה וז"ל הר"ג גאון ז"ל וכו'.

71 על היחס לאותות ומופתים המופיעים לא אחת באגדות חז"ל. הנה המהר"ץ חיות שם, אחר שכתב באופן כללי שהרבה עניינים בתלמוד אי אפשר לפרשם כפשוטם, כי הנגלה מהם הוא הגשמה לשי"ת, ולפעמים אף חירוף וגידוף ממש, אך אנו מחויבים להאמין כי מורישי הקבלה האמתית אינם מדברים דברים זרים, ובוודאי נאמרו דבריהם דרך רמז וסוד נסתר המורים על עניינים נשגבים, כמו שהעירו הרמב"ם והרשב"א. ולעניין המופתים או נסים היוצאים מגדר הטבע, באתי לעורר כי לדעת רוב החכמים ראוי לקחת את הדברים כפשוטם ולהאמין שהם דברים ככתבם, ושאכן כך אירעו נסים לצדיקים הקדושים הללו, כשם שחובה להאמין בנסים הכתובים בכתבי הקודש, וכך הייתה דעת רב האי גאון. ואף שדעת רב שמואל בן חופני הייתה אחרת, עם כל זה אין לנו אלא לילך אחר רב האי גאון, אביהם של ישראל, שדבריו מקובלים על האומה. אולם הריטב"א כתב בחידושו לבבא בתרא שיש מעשיות שהן זרות לכול אך היו במראית חלום בלבד ולא במראית העין. ואכן מצאתי שכתב: "לדידי חזי לי זה היה במראה חלום. והרב הכותב הביא את דברי הריטב"א ודבריו נובעים מדברי רבינו חננאל בשיטמ"ק ב"מ וכן פירש הרי"ף בתשובה, וכן נמצא בס' ישן בשם הכפתור ופרח שהביא בשם הגאונים שדברים תמוהים בתלמוד יכולים להתפרש ע"ד שהיו מתנמנים בביהמ"ד והיו רואים בדמיון במראה חלום, וכ"נ מהרמב"ם בר"פ חלק. כ"ז הצעתי לפני הקורא את ד' הגאונים כי הרבה אגדות יכולים להתפרש ע"ד מראית חלום, אולם צריך להודות כי יש אגדות שאי אפשר להבינם רק כפשוטם כשי"ר"ה גאון והקב"ה לא אפס חסדו מאתנו וכ"ה שי הרשב"א בחי' אגדות.

שנקבעה מראש על ידי נותן התורה במסגרת אחת ויחידה, הלא היא הוראת הסנהדרין או בית דין, שהוא הסמכות בדורו. אך חכם שיבחר לעצמו דרך הוראה אחרת, גם אם הוא צודק בבירור האמת, הרי הוא מרבה מחלוקות בישראל.⁷²

שו"ת מן השמים בהלכה

ספר "שו"ת מן השמים" הוא קובץ של שמונים ותשע שאלות ותשובות של רבי יצחק ממרויש, מבעלי התוספות, שעשה בהן שאלת חלום וקיבל תשובות משמים. מובן שהשאלה העולה בכללותה היא אם נכון הלכתית לקבל את הוראותיו שהן הכרעה על פי פסיקה מן השמים או פסיקה חלומית? או שמא על זה אמרו: לא בשמים היא? תופעה זו מצויה גם אצל כמה מגדולי הראשונים, כגון הרשב"א בתשובותיו⁷³ והראב"ד. ונעיר כי מי שסורק ביעף את תשובות הרמב"ם נוכח לדעת כי כמעט בכל שאלה שנייה, הפונה או הפונים מבקשים את תשובתו כפי שיוורוהו מן השמים. ומצאתי בתשובות רבנו שהוא מתייחס במקום אחד למעמד הקראים ומשתמש בלשון "ולפי מה שהורוני מן השמים אשיב לפי הדרת גדולתו" (תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, סימן תמט).⁷⁴ אך עקרון השאלה בפרט מתחזק להולכים אחר תורת משה מה היה אומר על תשובות אלו.

ברור לי כי המאמינים במופתים (או הנמנעות בלשון רבנו) יאמרו: וכי יש ספק בצדקות הר"י ממרויש, הרי מן השמים אותתו על צדקתו. אך עדיין השאלה העקרונית

והנה לפניך ב' שיטות שונות אך אין בידי להכריע". עכת"ד, מדבריו אתה למד כי היו שתי גישות ביחס לאותות ומופתים. ונראה כי מי שיש בידו קבלה בעניין זה מחויב להאמין בה, אך מי שאין בידו קבלה אינו מחויב להאמין בפשוטם של דברים. ואדרבה, נראה שחובה לבאר בדרך הקרובה אל השכל, ולא חלילה לגרום להלעיג בדברי חז"ל, בפרט בדורנו זה. וראה עוד מה שכתב פתח השער בהקדמתו להרה"ג רבי חיים בלייח, שהוא ביאור על שער כבוד ה', לרבו המקובל רבי אפרים אלנקאוא, סביב המורה הר"א אלנקווה. והביא דבריו במדרש שלמה שם (אלא ששם יחסו בטעות לרבי אפרים וזה אינו כי אם לתלמידו ר"ח בלייח).
72 ראה משנה תורה: "בכלל אזהרה זה שלא יהיו שני בתי דינין בעיר אחת, זה נוהג כמנהג זה וזה נוהג כמנהג אחר, שדבר זה גורם למחלוקות גדולות, שנאמר 'לא תתגודדו' (דברים יד, א) - לא תעשו אגודות אגודות" (הלכות עבודה זרה, פרק יב, הלכה יד). ואכן, רגיל אבי מורי שליט"א לבאר לא אחת כי בתחילה רבים מאותם חסידים וצדיקים, כדוגמת רבי חנינא בן דוסא, שהם מסתפקים בקב חרובים, היו מצדדים עם האמת של ר"א, אך למעשה לא קבלום, כי אינם בעלי הכרעה בראיות. וכן היו בעלי תורה שהם מרביצי תורה בבחינת אמת המים, ואין מים אלא תורה, שצידדו באמת של ר"א, אך שוב לא קיבלום, כי לא היו במסגרת לקביעת הלכה בבית דין וכיו"ב. ולאחר מכן כבר היו מיושבי בית המדרש של ר"א וחכמים שהם בבחינת מחזיקים את בית המדרש, שגם הם צדדו כר"א, אך לא קיבלום, כי לא הגיעו להוראה בכדי לקבוע הוראה על פיהם.

73 ראה לרב ראובן מרגליות שם, שמנאם ואספם.

74 נלע"ד כי מתשובות הרמב"ם משתקף שלא להשתמש בניב לשוני זה כפי מידת הפונים, סימן שראה לחוש מבעלי נמנעות ודמיונות, שבמקום לשקול את התשובה בשכל ישר ובריא יתחילו לייחס זאת כפי אמנות ההמון כאיתותים מן השמים. ורק בתשובה אחת על הקראים ראה צורך מיוחד להשיב בדרך זו כנראה משום שהיא נוגעת בעקרון תורה משמים.

של בעלי דעת שההלכה נר לרגלם בעינה עומדת היא: האם יש בדבר חריגה מקביעת הלכה משום לא בשמים היא?

ואכן מצאנו שאחד מגדולי הראשונים, בעל שבלי הלקט, רבי צדקיה הרופא, מחכמי איטליה, התקיף בחריפות את בעל "שו"ת מן השמים", מהר"י ממרויש, ואמר שאין לסמוך על הוראותיו, משום שלא בשמים היא (שיבולי הלקט, סימן קנז). בדרך זו מחזיק הגר"ע יוסף,⁷⁵ ומשיג על החיד"א⁷⁶ על שראה ללמד זכות על הנשים הספרדיות המברכות על נטילת לולב בסמך על "שו"ת מן השמים", שהתיר לנשים לברך על הלולב, שהוא ממצוות עשה שהזמן גרמן. לדעת החיד"א, אילו ראה מרן השו"ע - שפסק שאין הנשים רשאיות לברך על מצוות עשה שהזמן גרמן, כדעת הרי"ף והרמב"ם - את דברי "שו"ת מן השמים", ודאי היה חוזר בו מפסיקתו שמן השמים נתנו כוח לנשים לברך, וכך מרן היה מורה ומנהיג, בפרט שאין כאן מקום לכלל לא בשמים היא, משום שיש בזה מחלוקת בין הפוסקים, ורבים מהם סוברים שיברכו בפרט שיש לנו סייעתא משמיא. עיין שם. והגר"ע יוסף דחאו שם בכמה דרכים, והתייחס בין היתר גם לספר "שו"ת מן השמים". וזה לשונו:

(א) (שם סי' מ אות יב) אין לסמוך על אומדנות והשערות (שאלו ראה מרן היה חוזר בו) במקום חשש ברכה לבטלה (והראיה מברכת הלל ר"ח, ושהחיינו במגילה שחרית). וכל כוונת שו"ת מן השמים להורות למנהגם.

(ב) (שם סי' מא אות כח) גם אם היה רואה מרן את דברי שו"ת מן השמים לא היה פוסק כמותו אלא כהרמב"ם (והרמב"ן) שזה כנביאות שקר שאסור לשמוע לדברי הנביא שתמיד נוטה כמותו. ובפרט במקום חשש לברכה לבטלה.

(ג) (שם אות כט) לא הותר לנביא עשית דת אלא אזהרה על הדת, ודרך ההכרעה היא ע"פ כללי התלמוד וכך הכריע ונהג מרן ולא כשו"ת מן השמים שהוא ע"פ שמים.

(ד) (שם אות ל) שו"ת מן השמים מתבסס ע"פ בעל החלום, וע"ז נא' חלומות שוא ידברו ואין חלום בלא דברים בטלים. ואם אמרו שאין משגיחין בב"ק ודאי שאין משגיחין בחלומות.

(ה) (שם סי' מב אות א) השבלי הלקט מהראשונים דחה את שו"ת מן השמים משום שלא בשמים היא.

75 שו"ת יביע אומר, אורח חיים, סימנים (לט) מ-מב.

76 ברכי יוסף, אורח חיים, סימן תרנד; שו"ת יוסף אומץ, סימן פב.

לכן הסיק הגר"ע יוסף כפי שכתבו רבים וטובים שציינם שם⁷⁷ שאין להסתמך על דברי בעל "שו"ת מן השמים". אולם יש להעיר כי לא רק עליו יצא עוררין אלא אף על הראב"ד. והן אמת כי הגר"ע יוסף השיג בכוחו הגדול על החיד"א, כי כך הבין בעיקר על פי דברי הרמב"ם. אולם נכון להעיר כי כבר הזהיר רבנו במורה⁷⁸ מלהחשיב את אותם שלא הגיעו לידי שלמות כוח ההוגיון ולא הגיעו לתכלית השלמות העיונית. וזה לשונו:

תמצא באנשים שבררו השקפותיהם בחלומות שראו, ודימו כי אותו שנראה להם בחלום הוא דבר זולת ההשקפה שסוברים אותה או שמעוה בהקיץ.

ואכן, גם לדעת רבנו, ייתכן שרוח חלומית תתגלה באנשים גדולים, אבל עדיין אין בה הוכחה למידת האמת ההלכתית אלא לאמת העצמית. ועדיין רחוקים אנו מרקיע השמים כרחוק מזרח ממערב.

תורת האר"י בהלכה

ראש המקובלים בדורות האחרונים, רבי יצחק לוריא אשכנזי, המכונה בפי כל האר"י, לא רק דיבר מילתו בענייני קבלה, אלא אף הורה הוראות הלכה למעשה. אולם לעתים הוראותיו אינן עולות בקנה אחד עם פסק ההלכה בשולחן ערוך, שרבים מבני ישראל סמוכים על שולחנו. והשאלה שעלתה בשורות גדולי הפוסקים היא אם הלכת האר"י ז"ל עוקרת את פסק השולחן ערוך אם לאו. שאלה זו בכללה נוגעת בשאלה שקדמה לה היא: האם הוראת ההלכה בישראל היא רק על פי התלמוד ופוסקיו? או שמא יש להורות בדרך אחרת מדרך התלמוד במקום שתורת הקבלה, קרי הזוהר או המקובלים, היא אחרת. ואכן, עסקו בשאלה האחרונה רבים וטובים והעלו על הכתב את דבריהם ואת מסקנתם, כפי שנראה להלן. אך מטרתי להתמקד בשאלה המסוימת בעניין הלכת האר"י, בפרט שכבר כתבו תלמידיו מהר"ח ויטל ואחרים שיש לקבל את דבריו, כיוון שזכה לגילוי אליהו הנביא זכור לטוב או לאישורו. לאור מאמר זה, מתחזקת השאלה: האם אין בהלכת האר"י חסרון משום הכלל לא בשמים היא?

הדבר המעניין הוא שזו הפעם הראשונה שהחיד"א⁷⁹ ראה לנכון לבסס את מנהג הספרדים לברך בברכות השחר גם ברכת הנותן ליעף כוח, בניגוד להוראתו המפורשת

77 שו"ת שאלת יעב"ץ, שו"ת מכתב לחזקיהו לשדי חמד, הרב שמ"ח גאגין ביריעות האוהל, הר"א עזריאל אהרון בשו"ת כפי אהרן, הגר"י טייב בערך השולחן, שו"ת תולדות יעקב, שו"ת מהרש"ג, שו"ת תורת יקותיאל, ארצות החיים למלבי"ם. וכן הביאם בהקדמת הליכות עולם, כרך ז.

78 חלק ב, סוף פרק לח. ושם ביאר מהר"י קאפח בזהירות, ושם רומז רבנו לשאלות מן השמים או שאלות חלום שהיו מקובלים על חכמי צרפת אז? וראה מה שכתבתי בערך רוח הקודש. וראה עוד כתבים, ח"א, היש מצוה מן התורה להיות ענו, עמ' 23.

79 ברכי יוסף, אורח חיים, סימן מו, אות יא. וראה עוד שכתבו כן קשר גודל (סימן ה, אות טוב) וטוב עין (סוף סימן ז) שייתכן שאחר פטירת האר"י שמע מרן את דעתו ולכן חזר בו. מדברי טוב עין נראה שהשמועה על חזרת מרן אינה ברורה כפי שברור לכנסת הגדולה והובאה בברכי יוסף.

של מרן בשולחן ערוך⁸⁰ שאסור לברך ברכה שלא נזכרה בתלמוד, מן הטעם הבא. וזה לשונו:

ועתה נתפשט המנהג בגלילותינו לברך זאת הברכה ע"פ כתבי האר"י ז"ל (שער הכוונות ב:) כי אף דקבלנו הוראות מרן ז"ל, קים לן דאלמלא ראה מרן דברי קדוש האר"י זצ"ל גם הוא יורה לברכה. ומה גם שכתב הרב כנסת הגדולה דאיכא מאן דשמע דהדר ביה מרן בסוף ימיו. וכן ראוי לנהוג. ודלא כהפרי חדש.

את דברי החיד"א קיבלו רבים מחכמי ספרד (כגון: הרב שדי חמד, הרב בן איש חי, כף החיים, אור לציון ועוד), באמנם שיש ללכת אחר הוראות האר"י, משום שנגלו לו סודות ממה שלמד עם אליהו הנביא.⁸¹ אך היו מי שהסתייגו מהם, כפי שנבאר להלן. ואולם מי שקיבלו את הוראותיו, עדיין יש לשאול עליהם: היאך אפשר לקבל את דברי האר"י בדבר שאין לו מקור בתלמוד, בפרט בעניין ברכות, שראוי שלא להיכנס בהן לחשש ספק ברכות. האמנם אילו ראה מרן את דברי האר"י הקדוש היה מניח את יסוד ההלכה, שהוא התלמוד, רק בגלל מעלת האר"י? וכי השמועה שמרן חזר בו מדבריו בסוף ימיו יכולה לשנות את פסקיו הכתובים במפורש בשולחן ערוך? ! ואכן הגר"ע יוסף אומר:⁸²

ואנוכי בעניי לא זכיתי להבין מנליה להרבנים הנ"ל אומדנא זו בד' מרן שאילו היה רואה לד' רבינו האר"י היה פוסק כן. והרי עם כל הכבוד לרבינו האר"י ז"ל עטרת בראש כל אדם, אנו קיי"ל לא בשמים היא, ומהיכא תיתי להניח דברי הפוסקים המפורסמים ולתפוס דברי האר"י ז"ל כהלכה למשה מסיני. ועיין בהקד' הרמב"ם לפיהמ"ש ש' שהנביא שיסבור סברא, ויסבור כמו"כ מי שאינו נביא סברא וכו', שאין לשמוע לד' הנביא. ואפי' אלף נביאים כולם כאלהיו ואלישע שיהיו סוברים סברא א', ואלף חכמים וא' יסברו היפך הסברא ההיא, אחרי רבים להטות והלכה כדברי האלף חכמים וחכם, ולא כד' האלף נביאים הנכבדים, עכ"ל. וא"כ אף אם רב גובריה וחיליה דרבינו האר"י כחד מן קמיה, מ"מ כשיש פוסקים ראשונים שאומרים להיפך והם הרוב אזלינן בתר רובא. עכ"ל.

מדברי הגר"ע יוסף עולה שהלכת האר"י אינה עדיפה מדעות הפוסקים האחרים, והיא כאחת משאר דעות הפוסקים, ויש להתייחס אליה כמחלוקת בין הפוסקים, ואף על פי שהיה גדול בחכמת הקבלה, אין להתחשב בגילויים של אליהו וכיו"ב, משום שלא בשמים היא. וכדברי הגר"ע יוסף כתב הרב שמ"ח גאגין בספר "יריעות האוהל מרבני ירושלים", וכן כתבו בעל "יפה ללב" ואחרים. וכן העלה הגאון רבי משה פינשטיין זצ"ל, מגדולי פוסקי אשכנז בארצות-הברית,⁸³ ביחס למנהג האר"י לברך ברכת השחר במי שניעור כל הלילה, ואף הביא כלל חשוב. וזה לשונו:

80 אורח חיים, סימן מו, סעיף ו; בית יוסף שם.

81 ראה חיים שאל, חלק ב, סימן י, אות ג.

82 שו"ת יביע אומר, חלק ב, אורח חיים, סימן כה, אות יב.

83 שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ה, סימן טז, אותיות ז-ח.

אבל כתבי האר"י ופרי עץ חיים אף שגדול מאוד [=האר"י ל], הוא כא' הפוסקים שרש"אין לחלוק עליו אף בדברי קבלה, ולא לנו יתמי דיתמי לומר מי גדול ממי, לכן אין דבריו מכריעין יותר מכל רבותינו וא"כ במקום פלוגתא הוא סב"ל וכו'".

ולפי דברי הגאון רבי פינשטיין, הכלל שבמחלוקת הפוסקים, שהקבלה מכרעת, נאמר על דברי הזוהר, שהם דברי תנאים, ולא על דברי המקובלים, אפילו האר"י וחבריו. מכאן תשובה חלקית לאותם שקבעו כי אומרים סב"ל (= ספק ברכות להקל נגד השו"ע, ואילו סב"ל נגד האר"י אינם אומרים, וברור מדבריו שאין מקום לדבריהם.

גם הגר"ש משאש זצ"ל, רבה של ירושלים, הניף ידו כמה וכמה פעמים בספריו, ובראשונה בשו"ת "תבואות שמ"ש" עמד להוכיח היאך להורות ולעשות במקום שנמצא דברי הזוהר או המקובלים עם התלמוד והפוסקים (אורח חיים, סימן סז), ושם הוכיח שמרן בשולחן ערוך, בית יוסף אורח חיים, סימן כה, דחה את תמיהת האגור על הרבנים החולקים על רבי שמעון בן יוחאי בספר הזוהר והולכים אחר מסקנת התלמוד. ושם כתב מרן שאינו יודע מהי תמיהתו, כי אין לחוש לדברי הזוהר במקום התלמוד, והוסיף שכך סברו רבים מן הפוסקים. ועל דברי החיד"א, שהורה כהאר"י בברכת הנותן ליעף כח, הוא אומר:

על זה אני אומר דאם באנו לטעם זה של הרב החיד"א, נפל כל הכלל לפסוק כד' השו"ע, שבכל דבר שנמצא היפך מרן ז"ל נוכח לומר, אלו באמת ראה מרן אותו היה מודה לדבריו, והעיקר אצלנו הוא חתימת השו"ע כפי מה שהוא לפננו וכפי מה שנפרש בדבריו ונכריע דעתו בבית יוסף ושו"ע. אבל להוסיף סברות אחרים ולומר אילו ידע וכו', אם באנו לזה לא מצאנו ידינו ורגלינו בביהמ"ד, וגם פה [=מרוקן] המנהג בכל המערב שלא לברכו בשם ומלכות גם חסידים ואנשי מעשה, ואע"פ שראו לדברי האר"י החי וכו'.

עוד דחה הגר"ש משאש את דברי הבן איש חי הסבור שאין לומר סב"ל נגד דעת האר"י, ואמנם אין אומרים סב"ל רק במקום מנהג. ושם העיר על בעל "עמק יהושע" (מאמץ) שדחה שלא כהלכה את דברי הגר"ע יוסף שאומרים סב"ל גם נגד האר"י כשם שאומרים סב"ל נגד מרן, והוכיח שמרן הלך בעניין ברכות השחר אחר דברי הרמב"ם, שאין לברכן אלא אם כן נתחייב בהן, ולא כדברי הזוהר, משום שחשש לברכה לבטלה. וכתב שם על מנהגי האר"י:

ובפרט לגבי המון העם מה להם לדקדק ולעשות כדברי האר"י זיע"א, במקום שאינם מקפידים בשום חומרא ומעמידים הדבר בכל ענין על קו הדין, והלואי ואולי שיעשו מה שיעשו מה שהוא ראוי לעשות, ומה להם בחומרות ודקדוקי האר"י, והאר"י ז"ל עצמו לא מסר דבריו רק למתחסדים המתנהגים לדקדק בכל דבר וכ"כ בברכי יוסף...

ושלמי ציבור ונוה שלום הבי"ד כף החיים... דלא נאמרו חומרות הזוהר אלא למצניעיהם ולא להמון העם ע"ש.⁸⁴

עוד הניף ידו בשנית בספרו "שמ"ש ומגן" (חלק א, אורח חיים, סימן יא) והשיב על דברי "עמק יהושע" ודן גם בדברי "כנסת הגדולה" והחיד"א שאמרו שמרן חזר בו וכתב שאם כן, נפל הכלל "לכו אל יוסף", אילו ראה ואילו שמע, ואין לדבר סוף, והעיקר שאין אחר חתימת שולחן ערוך כלום. וכשם שאומרים סב"ל נגד מרן, כן אומרים נגד האר"י. ואף הוכיח שקבלת דברי מרן היא רק בשולחן ערוך ובבית יוסף, ולא בשאר ספריו ותשובותיו, כי אין לכפות על הקהל דבר שלא ראו ולא קיבלו. מכאן שאין הכרח להאמין לשמועות, אף אם נתברר שהן אמת, ובתורה שבכתב, כי אין אחר חתימת השולחן ערוך ולא כלום. ובסימן יב חזר בשלישית והשיב על דברי הרב "יצחק ירנן" שכתב שהצד השווה בדברי הרדב"ז ובית יוסף והיעב"ץ והרמ"ע הוא: כאשר הזוהר אינו חולק על התלמוד, ההלכה כזוהר אפילו נגד כל הפוסקים, משום שהפוסקים לא ידעו מה שידע הרשב"י זיע"א, ויש לומר שאילו הווי ידעי הווי הדרי בהו. גם כתב כי כשבא האר"י ז"ל, נתגלו לו העניינים ולכן נוהגים כמותו נגד כל הפוסקים. עוד כתב שם:

וראיתי... שערבב הדברים בענין זה ויחס להפוסקים דברים שלא כתבו ולא פסקו אותם... והם דברים בטלים, ופוק חזי שזה חמש מאות שנה עברו וכל העולם פוסקים כהשו"ע ולא כהאר"י, זולת מעט חסידים שמחמירים כמותו, וכמו שאמר הוא בעצמו זיע"א שלא מסר דבריו לכל אלא למצניעיהם, ואני יודע שבכל מרוקו כולו לא היו אלא ארבעה או חמשה מקובלים.

וראה עוד שהאריך שם לסתור את דברי "יצחק ירנן", והניף ידו בפעם הרביעית להשיב על השגות הר"א כהן. וזה לשונו (שם סימן טו):

ואף שאין לנו פה לדבר נגד קדושת האר"י החי ותוקפו וגבורתו, מ"מ יש לנו כללי המשפט ללכת אחריהם, ואין לזוז מהם. והלא בהרבה דברים שהלך נגד הש"ס לפי הקבלה וכי' הב"י... דאין הפוסקים כותבים אלא מסקנא דתלמודא וטעמא, דאפילו אם היו יודעים דברי רשב"י לא הווי חיישי להו במקום דפליג אתלמודא דידן עכ"ל.ה. ואם אמר זה הב"י על הרשב"י זיע"א בעל הזוהר והקבלה, כ"ש לגבי האר"י החי דשאיב מיניה. ואין להביא ראיה מהחיד"א זיע"א שגם הוא היה מקובל והולך בסגירת עינים אחרי הקבלה והאר"י זיע"א, ורצה להמשיך גם דעת מרן לשיטתו, דאילו ראה וכו', ואנן לא ניזיל כוותיה בזה מכל מה שכתבתי בדברים ברורים.

84 וראה גם מהרי"ץ בעניין תספורת למי שנוהגים על פי האר"י, שלא להסתפר בכל ימות ספירת העומר, מפסח עד עצרת, האם מותרים רק בערב שבועות, מט לעומר, או גם לפני כן בערב שבת כשבועות חל ביום שני (שו"ת פעולת צדיק, חלק א, סימן קמג). ושם העמיד כי כל דברי האר"י למהרח"ו נאמרו לפי תיקונו ולא לכלל. אולם ראה שושנת המלך, סימן תצד, שהעיר כי רבים מן המקובלים כתבו הפך זה, שמה שמסר האר"י למהרח"ו הוא לכל ישראל, ואילו לשאר תלמידיו זה לפי נשמתו.

וראה עוד שהניף ידו בפעם החמישית, וטרח להשיב על השגת הרב "מעט דבש" (שם סימן כה).

וכלל ידוע בקרב גדולי הפוסקים, שבמחלוקת בין תלמוד לבין הקבלה, העיקר להורות כדברי התלמוד.⁸⁵ ביסוד כלל זה ובטעמיו גם ההתייחסות למקובלים במקום הפוסקים או התלמוד. ואכן כבר התעוררה מחלוקת גדולה בין הקהילות אם הנהיגים לחזור על אמירת "ה' אלהיכם" בסוף קריאת שמע רשאים לכופף את מי שלא נהגו לחזור עליהן. ורבני תורכיה, ובראשם הרא"ם, רבי אליהו מזרחי (שו"ת, סימן א) עם חכמי דורו הסכימו פה אחד כי אין לכופף. ומפאת חשיבות דבריו הבאתים כמעט במלואם, למען ילמדו אותם נבערי דעת שאינם מכירים את ספרות הפוסקים וכללי ההוראה, שלא ילכו בחושך אחר הקיצורים המקוצרים, התועים ומתעים, ואין להם דרך בהוראה כדרך רבותינו הראשונים עד האחרונים, שהתעטרו בדברי הרא"ם בכלליהם, כגון: הרב כנסת הגדולה, יד מלאכי, שדי חמד, כף החיים, משנה ברורה, שתילי זתים למהר"ד משרקי,⁸⁶ רביד הזהב לבנו רבי יחיא משרקי⁸⁷ ועוד רבים. וזה לשון הרא"ם:

85 וראוי לציין כי הגר"ע יוסף בכל ספריו - יביע אומר, יחווה דעת, הליכות עולם, חזון עובדיה, מאור ישראל, טבעת המלך - מרבה להשתמש בכלל פסיקה הלכתי זה בדרכו הלכה למעשה, ומרבה לבססו מפי ספרים ומפי סופרים ראשונים ואחרונים כדרך ידו הנטויה.

86 בהקדמתו הביא כללים בדרכי הפסק. ולפליאה ראיתי בהערות מסביב לשולחן להראב"מ שהסיק מדברי שתילי זתים שלא הביא את דברי מגן אברהם בסימן סא, ס"ק א, שאין לכופף את הקהל שאינו חוזר על "ה' אלהיכם" בסוף קריאת שמע, סימן שהחמיר כדברי הוזהר. לעניות דעתי, אשתמיטתיה ששתילי זתים קבע בראש ספרו את כללי הפסק, ובהם דברי הרא"ם, כך שדברי תורה עניינם במקום אחד ועשירים במקום אחר. וראה עוד תשובת רביד הזהב לבנו מהר"ח משרקי, חלק ב, סימן טל. ותמוה לומר ששתילי זתים חולק על כלל ידוע ומוסכם בין הפוסקים. ראה באר היטב שם ועטרת זקנים שם, וכף החיים שם, ומשנה ברורה שם. ומה שהסיק ובנה כדברי מהרי"ץ לא הבינותי כלל, בפרט שלא מצאנו התייחסות למהרי"ץ ע"כ. והנה ראיתי שוב להגר"י רצאבי, פסקי מהרי"ץ, חלק א, קרית שמע, בארות יצחק, ס"ק טו, שהעיד כי ברמב"ם ובתכלאל הקדמוניות לא נזכרה חזרת "ה' אלהיכם", אך מכל מקום כיוון שנתפשט המנהג מזה מאות בשנים בקהילות תימן, שנהגו לחזור עליהן כמו בכל קהילות ישראל, אין לשנות מן המנהג, ובפרט שאין בו הפסד או חסרון. ונראה שהוא מסתייג מן המחזיקים במנהג קדמוני תימן, ובפרט אחרי רבנו הרמב"ם. ואעיר עוד כי אף בתכלאל משתא-שבזי לא נזכרה החזרה, ואף בתכלאל מהר"י ונה, שהיה מקובל, לא נזכרה חזרה זו. ונוסף על זה, אתמהה אם אשתמיטתיה למר (מה שכתב בתולדות יצחק בכמה מקומות) הכלל שפסקו כל הפוסקים כדברי הרא"ם לעיל להוכיח שאין לכפות על מנהג שאין לו זכר בתלמוד כי אם בקבלה. ומה גם כי הרא"ם עצמו הוכיח שיש בו הפסד. ואין לטעון על כל מנהג שאחר התלמוד שכבר נהגו שאי אפשר לשנותו, ובפרט במנהגים בסדר התפילות, שהונהגו לרוב מחמת הסידורים והחזונים כידוע, ודי לחכימא. וכבר מצינו מנהגים שביטלו ואין כאן מקום לפרטם, כי רבים הם, אלא הכול תלוי בראיות וראות עיני המורה, וברור שרק במקום שלא תיגרם מחלוקת באותו ציבור. וכבר בידי קונטרס על תורת המנהגים וכלליהם, ובעז"ה עוד חזון למועד. ולכן נהרא נהרא ופשטיה. וראה עוד לתשובת הגר"מ צארום בענין חזרת "ה' אלהיכם", כתבים, חלק ג, עמ' 1352. וראה גם ספר שרשי מנהג אשכנז, חלק ב, שהביא כמה וכמה מאמרים בדבר חזרה על תיבות אלו, והוכיח כי מנהגם הקדום של בני אשכנז היה שלא לחזור עליהן. והביא בעמ' 189 עשרים ושלוש הנימוקים להימנע ממנהג החזרה. וראה שם שמנה מגדולי הפוסקים אחר פסק מרן בשולחן ערוך שראו

נראה לי לענ"ד דאין ראוי להכריח ע"ז, מכיון ששום א' פוסק מכל הפוסקים הידועים המפורסמים לא דיבר בזה, אלא אדרבה אמרו בפרק אין עומדין וכו'. וכיון שכן מי הוא זה שיוכל להכריח הציבור שלא היו נוהגים בחזרה שיבטלו מנהגם שיחזירו. ואע"פ שבעלי הקבלה קצתם היו מדקדקים במס' תיבות והיו מכוונים להשלים בחזרה הזאת רמ"ח אברים, לא היו מכריחים את בעלי הקבלה האחרים שלא היו יודעים החזרה להחזיר. שהרי לולא ההוא ינוקא⁸⁸ ששמעו מפיו שאביו היה מחזיר הג' תיבות וכו' ובא אח"כ במקרה רבי יהודה בריה דר"פ והעיד משם ריב"נ שאמר משם ר"י בן דורמסקית משמיה דר"ע לא היו מחזירין. ואילו היה הדבר מהדברים שראוי להכריח בהם, מדוע לא פרסמו הראשונים שהיו יודעים החזרה לכל בעלי הקבלה וגם לכל ישראל שיהיו מחזירים, אבל היו יודעים אותו הם לבדם לעצמם, ולא היו מפרסמים אותו, והיו טועים בזה אפי' בעלי הקבלה בעצמם וכ"ש שאר העם. הנה זאת ראייה גדולה שאין זה מהדברים שראוי לפרסם ולהכריח לרבים, ומסתמא כל ישראל היו קוראים ק"ש שלא בחזרה, מפני שלא היו מקפידין על החשבון הזה, אלא יחידי סגולה בלבד שהיו מקפידים ע"ז וכו', אבל שאר העם כסתם אנשי ציבור אין ראוי להחזיר, משום דהוי בכלל האומרים שמע שמע, דמשתקין אותו. ולא זו בלבד אלא כל דבר ודבר שלא הוזכר לא בתלמוד בבלי ולא בתלמוד הירושלמי ולא דברו בו הפוסקים אשר מפיהם אנחנו חיים ועליהם אנו סומכים כל עניני הדת בכלל, אין אנו יכולים להכריח בו אע"פ שבעלי הקבלה דברו בו, מפני שדבריהם אינם אלא ע"צ הרמז שמרמיזין לעצמם שהיו בקיאים ע"ז. אבל בזמננו זה, שבעוונות הרבים אין אנו מכוונים בתפילותינו להרמיז במה שראוי להרמיז, והלואי שיהיו מכוונים על פשט דברינו היוצא מפינו, אין אנו יכולים להכריח העם בדבר מהדברים הרומזים לעליונים, ולא שמענו בזמננו לשום א' מבעלי הקבלה הגדולים והמפורסמים שיכריחו את העם באותן דברים הרמוזים לבעלי קבלה לדברים עליונים כשלא דברו בס' חכמי התלמוד והפוסקים הבאים אחריהם.

וראה עוד שם שהצטרפו לפסק הרא"ם עוד גדולים וטובים. וזה לשון הרב אליה הלוי שם:

שאע"פ שהמנהג מבטל הלכה וכמה דברים הניחו חכמים דלא כהלכתא כדי שלא לבטל המנהג כ"ש בדברי חכמי הקבלה אשר חכמתם בזמננו מציאותה קשה ואין אדם יכול לרדת לסוף דעתם, ואין כח באדם לבטל מנהג או הלכה ע"פ גזירתם וכו'. ולכן הפוסע על ראשי עם קודש לחלוק על האמת ולקיים דבריו, פורץ גדרו של עולם וראוי ליעצו שלא לחלוק על הרבים.

להימנע ממנהג זה. מגדולי אשכנז: בעל תוספות יו"ט, חוות יאיר, נוהג כצאן יוסף. ומגדולי ספרד: הרב שמ"ח גאגין, הרב פרי חדש, הרב רבי רפאל מילדולה בשו"ת מים רבים, מהרלב"ח בשו"ת סימן עג. וכתב שם שדי לנו שכפי הרמב"ם ז"ל לא היה לנו לחזור שום תיבה וכו'. נמצא שמי שאומרן ומי שאינו אומרן יש לו על מי לסמוך, אך המרבה מחלוקת ודאי אין לו על מה לסמוך.

87 חלק ב, סימן טל.

88 זוהר חדש, רות, צה ע"א.

ואחר שהצטרף בחתימתו שם גם הרב אליעזר מנחם קבולי, הצטרף גם הרה"ג רבי תם בן יחיא בעל שו"ת אהלי תם (יצא לאור מחדש על ידי מכון הכתב בירושלים בההדרתו של ידידי הרה"ג יוסף שבח שליט"א) עם תוכחתו והדרכתו ואזהרתו ללומדי הקבלה בפרט בימיו – בימינו.⁸⁹

ואחר זאת ראיתי שוב להעריך שנפלה מחלוקת גדולה בין חכמי איטליה בעניין הנחת תפילין בחול המועד.⁹⁰ והא לך מדברי רבי משה פרוכינצאלו, רבה של מנטובה שבאיטליה אחר שהוכיח על חובת הנחת תפילין. וזה לשונו (שו"ת, חלק א, סימן נד):

וכמה דחקו לעקם דברי אלו הברורים מעצמן וברוב דברים לא יועילו להסירם מאמיתתם שהם מורים עליו. גם הנמצא כתוב ממדרש הנעלם הנו' בשם רשב"י דברים הרומזים שהמניחן בחוהמ"ע חייב מיתה כאמור תמוה שמורה על ביטולו, ואיך אפשר שרשב"י יאמר כן ולא יביאו דעתו בתלמוד כאשר הביא שם דברי תנאים האחרים שדרשו מן הכתובים להוציא שבו"ט. והיה ראוי שיאמר ור"ש אומר שיצאו גם ימי חוהמ"ע מהנחת תפילין בהן ושיביאו לו ראיה וכו' וכ"ש שהחמיר בדבר עד

89 ושם, בתוכחתו והדרכתו הארוכה על מצב דורו, שכנראה החריפה בדורנו, ולבשו רבים מחלצות של מקובלים, הן בפיהם הן במלבושם הן בחיבורים והרצאותיהם, והכל בבחינת זיכוי הרבים. ודי לחכימא. וזה לשונו: "הלא טוב אמנה כי הקבלה היא חכמה רמה איומה כנגדגלות, בה סתרי תורה ליודעי פשר דבר, וממנה יפרד טוטו"ד [=טוב טעם ודעת] למשכילים המזהירים כוהר הרקיע. אך בזמננו זה אפס המדע הזה, וסתרי תורה נעלמו מעיני כל רז, לא ידע אנוש ערך החכמה הנשגבה הזאת, וכל מחזיק בה יקרה לו מההיזק והסכנה חלק רב, ועל כיו"ב הזהירונו חז"ל: 'במפלא ממך אל תדרוש, ובמכוסה ממך אל תחקור'. ודי לנו במה שהורונו חכמי הקבלה האמיתית המסכמת מכל צד בפירוש התורה ומצוותיה ע"פ המסורה לאיש איש עד ימות משה, והיא הנקראת תורה שבע"פ, אשר בגללה עלה משה למרום וכו' ובדברים אלו מחוייבים להתעסק, כי הם חיינו ואורך ימינו, ואחרי דבריהם לא נשנה, אחת דתו להמית כל אשר ימרה את פיהם, וכל העובר ע"ד חכמים חייב מיתה. אך יתר הרמזים אשר בלו ימיהם חכמי הקבלה, עם היותם מסתרי ועניני המושכלות, לא צוינו עליהם, כי אלו נשארו להתעסק בהם יחדי סגולה ואשר חננו ה' יתר שאת ויתר עז. וזה בזמנים אשר היו לפננו וכו' ולא כל הרוצה ליטול את השם יטול, כי דברים הם שכבשם כבשונו של עולם. ובזמננו זה תם זכות אבות, ואין מחזיק בצדק בחכמה הזאת. אדרבה הם הורסים פינות התורה ועמודיה יתפלצון מקול מחצצים, הם העוורים לא ידעו דרך ישכון אור, ימששו כעוור וילאו למצוא הפתח, ובמקום שחשבו להרויח פתע ישברו ואין מרפה, ורבים מעמי הארץ מתיהרים באמרם, סוד ה' לנו מורשה לנו המים העליונים לא לכם בעלי התלמוד ההולכים בחושך ולבם בל עימם, טח עיניהם מראות והדבר אין בהם. חכמים המה להרע לנפשם כי החזיקו במה שקצרה יד שכלם, ורוצים לעלות במעלות אין בידם סיפק להגיע אל תכלית. ויעלו חרס בידם להתגרד בו, והיה להם והיה להם למוקש. ואם איש מבני ירצה לעיין בקבלה ראוי לעשותה כלי חמדה לעצמו יבין מה שיבין באימה ויראה ברתת ובזיע כאיש המהלך על הגחלים, לא יחזיק טובה לעצמו להורות לזולתו ליחיד וכ"ש לציבור, כי תצא מזה תקלה להרוס חומת התורה ולפרוץ גדר. יתפאר במה שלא יבין ויטעה בהתחלות התורה ושורשיה, ויבוא לידי מינות, ויתרחק ממחוז חפצו, והיא קרבת אלוהים, נוח לו שלא נברא, כ"ש וכ"ש לשנות מדרש ולבטל הלכה חלילה וחס". וראה עוד להרב יחיא משרקי, שו"ת רביד הזהב, חלק ב, סימן מד, שהוכיח על הוראות המקובלים החדשים בתימן.

90 ראה פחד יצחק למפרונטי, ערך חול המועד.

שתלהו בחייב מיתה יותר ממה שעשו התנאים שהוציאו שבו"ט ולא הטילו בהנחתן עונש מיתה.

גם הנא' ממדרש הנעלם בשם ר"ע שאין להניח תפילין בחוהמ"ע הוא בטל מעיקרו, שהרי ר"ע בעצמו הוא שגמר וכו', ונמצאו דבריו בתלמוד ושם במדר' הנעלם סותרים זא"ז. אלא שדברים אלו אינן עיקר לא בזוהר ולא במדר' הנעלם, אלא טעות שיצאה מתחת ידי הכותב והכניסום בתוך הספר ולא ממנו,⁹¹ ואין זו קבלה שנקבל נגד דברי בעל התלמוד שממנו הוראה יוצאה, ואין לנטות מדרכיהם ימין ושמאל.

91 וראה גם ספר מטפחת ספרים להגאון היעב"ץ, שהוכיח באריכות בהרבה ראיות שיש הרבה תוספות בזוהר שאינן מרשב"י או מתלמידיו. ושם הסיק: "עתה ידע האיש הישראלי הנאמן לאלוהיו כי אין חיוב אמונה בכל מה שנמצא בס' הזוהר שבדפוס, גם לא בכל מה שבא בכתבים והעתקות משם האר"י". וכידוע שסמכו על דברי היעב"ץ גדולים וטובים. ראה דברי חתם סופר, שו"ת, חלק ו, לקוטים סימן נט; הגר"א פלקלש, תלמידו של הנודע ביהודה, תשובה מאהבה, חלק א, סימן כו; הרב בן איש חי, שו"ת רב פעלים, חלק ד, סוד ישרים, סימן ב; הגר"א וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק כא, סימן ה; הגר"י יוסף, עין יצחק, כללי ההוראה, כללי המנהגים, הערה לא; הגר"י רצאבי, במאמרו "קטעים מתוך הספר פעמון זהב להגר"י ונה", קובץ מוריה כו, עמ' ג; ובספרו תולדות יצחק, חלק ב, עמ' קלא-קלב ועמ' קלה, השיג על מהרי"ץ, שקבע שהזוהר מימות תנאים, שהרי היעב"ץ הוכיח במטפחת הספרים שאינו יכול להיות מימות התנאים או רשב"י מפני שיש בו הרבה תוספות מאוחרות. (ומה גם לפי לשונו הארמית לא ייתכן שנכתב לפני ימי הביניים כיוון שאינה ארמית אחידה אלא מעורבת מכמה להגים ובוודאי הארמית בתקופת רשב"י הייתה שונה מזו המשתקפת בזוהר. ואכמ"ל). ועיין עוד שו"ת מפענח נעלמים, סימן ה, שכתב כי קבלה מן החתם סופר שספר הזוהר מרשב"י לא היה מגיע אפילו לכדי ספר אחד. ואולם הרב החיד"א כתב בספרו שם הגדולים והשיב על דברי היעב"ץ שהשבתאים [=כת הזוהריסטן] בימי גרמו לו לצאת נגד הזוהר, אך עדיין לא השיב תשובות לראיותיו הארוכות. וכבר היו שהשיבו במקצת, כהרב בן יוחאי, והקדמת הזוהר לרד"ל ועוד, אך עדיין יש מי שכתב שטענות היעב"ץ בעיקרן עומדות. ואכמ"ל. ומהרי"ח קאפח, בספרו מלחמות השם, ייסד את דבריו גם על בעל מטפחת ספרים, ובספר אמונת השם ניסו לסתור את דבריו יותר בגידופים אישיים מאשר בהוכחות ענייניות. ומה שכתב הר"י שוורץ בסדרת גדולי ישראל, תולדות תלמידי ר"ע, ר"מ ורשב"י, עמ' 101, דברים תמוהים, שנהגו לרחקם, הדבר אינו נכון למעשה, כי רבים אינם מקבלים דברי הזוהר להלכה למעשה, כפי שרבים מגדולי הפוסקים לא הורו כמותו, אך עדיין הוא מקודש ככל המדרשים בישראל, בוודאי הרבה מחמת תורת הנסתר המשוקעת בו, ואין מביאים ראיה משועלים קטנים שמחבלים בכרמים ומאכלם קורצא. ואדרבה, לאור דברי חכמי ישראל הגלויים שהראיתך אתה מהם היאך החזיקו את תורת הנסתר. ונראה שדברי הר"י ש יצאו מפי "חכמי הנסתר" המסתתרים במסתורין, וד"ל. והן זה עתה יצא לאור בעת האחרונה קונטרס נר יו"ט להגר"י רצאבי, ושם בסימן לד, הכביר מילים בעניין כבוד גדולת מהר"י קאפח, וחרץ דינו שאינו מכלל ישראל. ומאחר שיש להשיבו בפרוטרוט במאמר נפרד בעז"ה על כל דבריו, ובכלל על כל מהלכו בקונטרס זה, כדי שלא ישתרכו אחריו צעירי הצאן בדברי הבל אלו, אחתום בקצרה בנידון דידן, כי אחר המחילה, כבוד גדולתו אומר שאין דבריו כי אם הבלא בעלמא, אחר שקבע דבריו על פי שמועות ורכילות שאינן עומדות בקנה אחד עם דרכה של תורה והלכה, לדרוש ולחקור בשבע חקירות. ואם בדיני ממונות כך, לא כל שכן, וקל וחומר, כשבדיני נפשות עסקינן. ובוודאי אם אמרו: כל ישראל בחזקת כשרים, לא כל שכן כשמדובר בגדולי ישראל משכמם ומעלה אשר נסמך על הוראותיו גדולי התורה אשר באר"י (ואשר הגר"י רצאבי בכבודו ובעצמו בהיותו מנקיי הדעת אשר ביי-ם ינק מתורתו ושמועתו, כפי שהעיד בעדות מפורשת בספר תולדות יצחק, קחנו משם (כתב לדוגמה בהקדמתו): "והנני מביע רגשי תודתי להרה"ג יוסף קאפח שליט"א וכן להרב וכו' שהשיבו לשאלות שונות שהפנית אליהם אודות מסורת תימן

ואחר ... ולפי קבלת התלמוד ימי חוהמ"ע הם כשאר ימי חול לענין תפילין, כל מי שאינו רוצה להניחן יש לבי"ד ליסרו ולהכותו עד שתצא נפשו כדי שיקיים בק' מצוות עשה בזמנם כדין כל מצוות עשה, שמכין כל המונע עצמו ממנה בשעת חיובה עד שיעשנה או עד שתצא נפשו. ואף המניחן בלא ברכה אינו עושה מצוה כתיקונה, כי עם שהוא מקיים מצות תפילין כדבר תורה אינו מניחן בברכות שתקנו להם חכמים כראוי להם. וע"כ לא אמרו לעשות מצוה בלא ברכה אלא במקום ספק. וספק אין כאן שנחוש לברכה לבטלה, לפיכך מניחין אותם ומברכין עליהם כשאר ימות החול וכו' ועושים המצוה כהלכתה.

ואף שהיום ברוב קהילות ישראל אין מניחין תפילין,⁹² פרט לקהילות בני אשכנז בעיקר בחוץ לארץ, כפסק הרמ"א. וכן יש מבני תימן, כגון תלמידי הרב יצחק יצחק זצ"ל, אחיו של הרב הראשי של תימן, הרה"ג יחיא יצחק הלוי זצ"ל.⁹³ עם כל זה, נמצאנו למדים כיצד עלינו להורות כשתורת הקבלה או המקובלים אינה עולה בקנה אחד עם דברי התלמוד, שהוא עמוד ההוראה.

עוד זאת אביאה לפניך בשלישית, בבחינת החוט המשולש לא במהרה יינתק, את דברי מהרש"ל, רבי שלמה לוריא, שהיה גדול בתלמוד ובהלכה, ואף בחכמת הקבלה חיבר חיבוריו, אך נזהר מאוד מלפסוק או להורות על פי הקבלה במקום שהיא נוגדת את דעת התלמוד והפוסקים. ואכן בשעה שדן בעניין הנחת תפילין של יד מיושב ותפילין של ראש מעומד, הוא אומר (שו"ת סימן צח):

הקדומה ויסודותיה בהלכה". ואל תשיבני כי הגר"י רצאבי לא הכירו בכל דעותיו האמתיות, שהרי הביא ראיות מהערותיו על רס"ג והערותיו על המורה ובפירוש המשנה ומשמעותיו. ויתרה מזו, הביא ראיה ממהרי"ח קאפח בספר מלחמות השם (שהוחרם על ידי גדולי ישראל, למעט הראי"ה קוק, שכתב לדונו כדין תורה בפניו, ואם תלמיד חכם הוא אל תהרהר אחריו ביום), כך שדנו הראי"ה קוק כדין תורה באשר הוא שם, עד שיתברר לך הדבר כשמש. אולם עם שירד מעיר הקודש כבר רוח אחרת נחה עליו, והדבר אומר דרשני, שמא המקום גורם. וכבר אמרו ז"ל: כל השקפה לרעה לבד מזו וד"ל), למעט כמה מעדת ישראל, שרוח קנאה שנאה ותחרות אחזה בהם. וכבר יצאו חכמי תימן ורבניה אשר בארץ ישראל (כולל הגר"ע בסיס והגר"פ קורח, שנתנו הסכמתם לקונטרסו בראשונה) כנגד מחבר קונטרס נר יו"ט בגילוי דעת, מרחשון תשס"ט, כי דרך המחבר לא כדרכה של תורה, שמלעיב במלאכי אלוהים בקונטרסו על הרשל"צ הגר"ע יוסף ועל גדולי חכמי תימן אשר אינם בקו רוחו ושיטתו. ויהי"ר שנזכה לקיים מאמר רבי חנינא: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם".

92 למנהג ספרד, ראה מרן בשולחן ערוך, אורח חיים, סימן לא, סעיף ב. למנהג תימן, ראה שתילי זיתים שם, שהשמיט את מנהג הרמ"א. וראה מהרי"ץ, בפירושו עץ חיים, חלק א, הלכות דיני תפילין, וענף חיים שם. וראה מהר"י קאפח, בביאור הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ד, אות כב.

93 כן הבינו בפשטות מדברי הרמב"ם, שרק שבתות ויו"ט נאסרו, כפי שהבין הכסף משנה שם (ונלע"ד שגם עצם שתיקת התכאליל הקדמונים למהרי"י בשירי בהלכות תפילין, שלא הוציאו ימים אלה, מוכח שהיו מניחים. וכן נראה מתכלאל משתא-שבזי, חלק א, הלכות הנחת תפילין, עמ' רלב. וכן נראה מגוף תכלאל מהרי"ץ.

מפני שראית הרבה מן המדקדקים בדקדוקי עניות להניח תפילין ש”י בישיבה. דע לך אהובי כי חדשים מקרוב באו ורוצים להיות מכת המקובלים וממדרשי הנעלמים ומחלשי הראות לא יביטו באור הזוהר, ולא ידעו מוצאו ומבואו וכוונתו אלא שכך מצאו בספרי רשב”י. ודע אהובי שכל רבותי ואבותי הקדושים ששמשו גאוני עולם ראיתי מהם שלא נהגו כך אלא כדברי התלמוד והפוסקים. ואם היה רשב”י עומד לפננו וצווח לשנות המנהג שנהגו הקדמונים לא אשגחנן ביה, כי ברוב דבריו אין הלכה כמותו וכאשר כתב הקארו. וראיה לזה שהוא כתב סודות גדולות ואזהרות נפלאות שאין לברך שתי ברכות על תפשי”ר וש”י, ואנו לא משגחנן ביה ומברכין על שתיהן. גם הוא כ’ המניח תפילין בחוה”מ חייב מיתה, ואנחנו מניחים ומברכים עליהם, ואף שבני ארץ ישראל אין מניחין תפילין כלל בחוה”מ לפי שהרשב”א בא וביטל המנהג לפי סברתו שתפס כד’ ר”י בעל התוס’, ולא שחשו לבד לדברי הזוהר. ולא תאמר שהזקנים שהיו לפננו לא ידעו מהספרים החיצונים שנמצאו לע”ע ביד הלומדים, הלוא האגור נמי כ’ שמצא ג’ דינים בהזוהר. וזה שזכרתי א’ מהן, וכל הקדמונים למדו ודקדקו הרבה בספר ההוא ואפילו הכי לא חשו לזה. כי האמת שהוא עצמו כ’ שלא מצא דבר זה בכל המחברים שראה בימיו. עתה פקח עיניך וראה אם היה בזה ממש, או אפשר שלא הזכירו שום מחבר אחר, גם לא אשתמיט רמו בתלמוד בבלי וירושלמי ספרא ופסיקתא ושאלתות, ויפה כוונת הקארו שהביא הרבה דברים מהזוהר וזה לא הביא כי לא חש לזה. ועוד דע שכונת רשב”י וכו’ ואנחנו אין חוששין לזה אלא וכו’ ומי שבא לדרוש ידרוש, אבל האמת יורה דרכו, ומי שלא ידע להשיג סודה על נכון בקל יבוא לקצץ בנטיעות.

עוד מצאתי בלקוטים וכו’ לכן אהובי אל תלך בדרך איתם ואין לך עסק בנסתרות המתיהרים בחידושים כאלו הן היודעים ומבינים רזי התורה וצפונייה, והלואי שידעו הגלויים מה יפה כח של רבי שמשון מקינן אחר שלמד סתרי קבלה אמר שהיה מתפלל כתינוק בן יומו וד”ל. עוד אומר לך שקבלתי מחמי הגדול וכו’ על כן נהוג וכו’ ויהיה להם מה שלהם, אבל דע שכל המשנה ידו על התחתונה וידינו על העליונה. עכ”ל.⁹⁴

הבאתי את דבריו משום שהם חשובים ויסודיים לכל מורה הוראה מתחיל, שידע היאך להורות את צאן ישראל קדושים בדרך הישרה, ובפרט שכבר קבע רבנו הרמב”ם בהקדמתו ל”משנה תורה” שרק התלמוד מחייב את כל בית ישראל, למעט מי שיש מנהג בידו מאבותיו. אך לצערנו הרב רבו בימינו ”המהדרין מן המהדרין”, שרוממות הקבלה בגרונם, וחרב המחלוקת והחורבן ביד קולמוסיהם, המפטמים את שומעיהם במשאות שווא ומדוחים, וכל מעשיהם מוסתרים בנוצות תורת הנסתר, אך בתורת הנגלה עדיין אין

94 וראה עוד שם, סימן עג, בעניין צורת כתיבת הסימניות לפרשת ויהי בנסוע הארון, ושם מנה וביאר שתים-עשרה שיטות, ובשיטה האחרונה, שאינה עולה בקנה אחד עם הזוהר כתב: ”ואף שאינה לפי משמעות הזוהר, כי מדרש הזוהר אינו לעיכובא”.

פיהם ולבם שווים.⁹⁵ ויצאתי מתוכן מאמרי כדי לחזק אותם בנים נרפים ממסורת אבות הקדמונים, אולי יחזרו לשתות מבאר מים חיים ולא מבורות נשברים.

כך יוצא לפי דבריהם שאף על דברי רשב"י בזהר אי אפשר לחייב או לכוף בודאי שאי אפשר לחייב כהוראת האר"י, שאין לה בית אב בתלמוד. וכבר קבע הרה"ג רבי יוסף חיים זוננפלד שכל מה שאינו נמצא בספרי רבותינו הראשונים, אשר מפיהם אנו חיים, אין אדם מחויב בו, אף על פי שדברי האר"י על פי הקבלה, שהרי גם רבי אליעזר הגדול קיבל מרבותיו ובכל זאת לא נפסקה הלכה כמותו. ואין גנאי לומר שהאר"י אינו גדול מרבי אליעזר הגדול ושאין הלכה כמותו.⁹⁶

אולם לא אסתיר שראיתי רבים וטובים, בעיקר מחכמי הספרדים בדורנו, שנחלצו להגן על גדולת האר"י לא רק בתורת הנסתר אלא בהוראה כמותו, והסבירו זאת בגישות שונות זו מזו מדוע אין הלכת האר"י בכלל לא בשמים היא. ואלה הם:

א. שו"ת "יצחק ירנן" (חלק א, יורה דעה, סימן יג-יד) לדידך אבי מורי הגר"י ברדא. ושם האריך והעלה כי אין על דברי האר"י טענת לא בשמים כי לא היה נביא, והשגתו הגדולה נבעה מחכמתו וחסידותו ואחר טרחתו ויגיעתו, ושאינו מחדש דבר שאין לו רמז ועיקר בתלמוד. כי לא ייתכן שיחלוק על חכמי התלמוד. ובדרך זו ראיתי גם להרשל"צ הגר"מ אליהו,⁹⁷ שכן דרכם של חכמי ישראל בכל הדורות להיעזר ברוח הקודש או גילוי וכיו"ב בהכרעת הלכה, אבל רק לאחר שידעו את כל תורת הנגלה.

ב. שו"ת "וישב הים" (חלק ב, סימן יד) לגר"י הלל, שהאריך וקבע כמה כללים בשאלה מתי חל הכלל "לא בשמים היא" ומתי אינו חל. מדבריו עולים חמישה כללים:

95 ויש עזי פנים הנתלים כביכול בשמירת כבודו של חכם זה או אחר בשם מרא דאתרא או רבן של כל ישראל, ומכים בשבט פיהם ובספריהם את החכם החולק עליו כחולק על השכינה ואומרים שהוא מגמתי. וכבר אמרו חז"ל: "אם בקשת ליחנק - היתלה באילן גדול" (פסחים ק"ב ע"א), ופירש רש"י שם שיהיה נשמע לבריות ויקבלו ממנו. והבל יפצה פיהם כי "לא תגורו מפני איש" אמרה תורה, ואם קבלה נקבל, ואם לדין יש תשובה, אמרו חכמים. ואם נראה לחכם על פי ראיותיו לבטל מנהג זה או לקרב מנהג זה, הרי הוא רשאי לעשות כן כל זמן שהוא בשורת ההלכה. וכן היא דרכם של כל גדולי חכמי ישראל בכל הדורות (במקום אחר אעמדו על זה בפירוט, בעז"ה). ואשריהם של החכמים המחזיקים בדרך התורה ומעמידים ועומדים על האמת רק בדרך התורה, שתלמידי חכמים מרבים שלום בעולם. ותלמיד חכם שאינו בדרך זו, אין זו דרכה של תורה, והוא ממחריבי עולם. וכבר אמרו: אם מלאך ה' צבאות הוא - תורה יבקשו מפיהו, ואם לאו - אל יבקשו (כי אינו אלא מלסטם או מלסטס את הבריות, והכל כדאמרי אינשי דעלמא לבנות במה לעצמו, אף על פי שכבר נאסרו הבמות משנבנה המקדש, שמא משחרב המקדש חזרו לסורן).

96 שו"ת שלמת חיים החדש, סימנים צט-קא.

97 במאמרו פסיקה ע"פ הקבלה, המאיר לארץ, ישיבת המאירי י-ם, אלול תשנ"ח, ובמבואו לשו"ת מאמר מרדכי, חלק א, אורח חיים, העתיד לצאת לאור בקרוב. תודתי נתונה להרב יוסף אליהו, בנו של מרן שליט"א, ראש מוסדות התורה דרכי הוראה י-ם, על העיון בחומר זה.

1) כלל "לא בשמים היא" יפה רק כשיש סנהדרין, שאפשר לברר לפנייהם, אבל כשאין סנהדרין אפשר להכריע על ידי גילוי.

2) עיקר גילוי אליהו לרשב"י והאר"י לא נגע להכרעת הלכה או הוספת הלכה אלא לפנימיות ההלכה, כך שהדבר בכלל קבלת חז"ל, והאיסור הוא רק בהכרעה.

3) אין לסמוך על גילויים שלא בשעת לימוד, משום הכלל "לא בשמים היא", אבל גילויים המתגלים תוך כדי לימוד, המסייעים להבנת האמת, מותרים.

4) גילוי האר"י הוא רק בקיום פרט מפרטי המצוות, כך שאינו חולק על קבלת חז"ל, ואיסור "לא בשמים היא" חל רק כשבא לחדש מצווה.

5) גילוי אליהו בגוף אין בו משום "לא בשמים היא", והלומד מפיו הוא כתורה כתלמיד מפי רב. אבל גילוי אליהו רק בנשמה הוא בכלל "לא בשמים היא", וגילוי אליהו לאר"י היה בגופו ובנשמתו כאחת.

ג. "מנוחת שלום" (חלק יא, סימן מח), לגרי"ח סופר, נכדו של הרב "כף החיים", האריך להוכיח כי רוב הראשונים סבורים שיש לסמוך על בת קול בעניין הלכה ושדעת הרמב"ם, שאין לסמוך על בת קול, היא דעת יחיד, ולכן העיקר כרוב הראשונים, שיש לסמוך על בת קול. זאת ועוד. המחלוקת אם לסמוך על בת קול אם לאו נוגעת למי שינם רגילים בה תמיד, אבל האר"י, שהיה מפורסם לכל בשמיעת בת קול בדרך הקבע, אין בו חסרון "לא בשמים היא".

אחר שהראינו לעיל את גישת הרמב"ם בעניין זה לפרטיו ברור שהיה מקבל מקצת מן ההנחות הללו ודוחה מקצתן בשתי ידיו.

סיכום

היוצא למעשה ממשנת רבנו הרמב"ם הוא: אין הלכה מחייבת למעשה חוץ מתורת השם, הן תורה שבכתב הן תורה שבעל-פה כולל פסקי התלמוד, ומי שיש בידו מנהג אבותיו או רבותיו ינהג כמותם. ועוד. שלושה-עשר עיקרי האמונה שיסדם והבהירם, מחייבים אף הם, ומי שאינו מקיימם הרי הוא בכלל מי שיצא מעדת ישראל. כמו כן, חייב אדם להאמין בנבואת משה רבנו או בכוח ה' לנבא את נביאי האמת, לא נביאי השקר. ומי שאינו מאמין בסיפורי רוח הקודש על חכמים, אם כוונתו שאינו מאמין בכוח הנבואה בכלל, עליו לחזור בתשובה, אך אם אינו מאמין ברוח הקודש של המספרים, אין בכך כלום, בפרט בזמן הזה, כשנסתלקה רוח הנבואה, ואשרי מי שאינו נתפס בדמיונות שווא.⁹⁸ אך חובה ומצווה לכבד את כל החכמים ולהדרם, הן מלמדיה הן יודעיה,⁹⁹

98 ומה שהורה בשו"ת דברי חיים מצאנו, יורה דעה, חלק ב, סימן קה, שטוב עשו שסילקו מחנך-מלמד מתפקידו כיוון שזולזל בפירוש אור החיים, ואמר שלא היה לו רוח הקודש, וזאת משום שמי שאינו מודה

ומצווה להדבק בחכמים ובתלמידיהם כדי ללמוד ממעשיהם.¹⁰⁰ אבל צריך להיזהר מלבזות תלמיד חכם אף לאחר מותו. וכל המבזה תלמידי חכמים חייב נידוי.¹⁰¹

וההולך בדרך זו, שהיא דרך התורה הישרה והסלולה, יתקיים בו מקרא שכתוב: "אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה'". ויזכה לחיי יושר הן בעולם הזה הן בעולם הבא.

בנבואה, ואף בזה הזמן, נקרא אפיקורוס, כי חכם עדיף מנביא, ושם הבחין בין רוח הקודש מחמת נבואה, שאינה בזה הזמן, לבין רוח הקודש מכוח חכמה, שהיא קיימת בזה הזמן. ואחר בקשת המחילה, עדיין יש להתיישב, שהרי דברי הרמב"ם, שנקרא כופר, לא נאמרו אלא במי שמכחיש בקיום כוח הנבואה, אבל מניין לנו לחדש שרוח הקודש הנובעת מכוח חכמת החכם ולא מכוח נבואה ייקרא כופר, ואולי למרבה היה יותר ראוי לנדונו על ביזוי חכמת תלמידי חכמים. וראה עוד בקובץ תשובות, להגרי"ש אלישיב, חלק ג, סימן כח, שנשאל על ידי סופר חרדי אם מותר להגזים בסיפורי צדיקים כדי להגדיל את מעלתם בעיני הציבור, והשיב שאסור לעשות כן, ושרק ניתן לכתוב דברים שאפשר שהיו בגדר הסביר כמו שנפסק על שבת בהספד המת. 99 ראה הלכות תלמוד תורה, פרק ו. ועל הגדרת יודעיה, העיר מהר"י קאפח כי בכמה מקומות ביאר רבנו שאין זה כולל סתם תלמידי חכמים שיודעים לישא וליתן במלחמתה של תורה לפי דעתם. אלא שניתן ללמוד מהן סברות אמיתיות.

100 ראה: הלכות דעות, פרק ו ה"ב; הלכות תלמוד תורה, פרק ו, הלכות יא-יב.

101 הלכות תלמוד תורה, פרק ו, הלכה יד.